

Міністерство освіти і науки України
ДЕРЖАВНИЙ БІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет менеджменту, адміністрування та права
Кафедра ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та
соціально-гуманітарних дисциплін

СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї ТА ОСОБИСТОСТІ

навчально-методичний посібник

Харків

2023

Міністерство освіти і науки України
ДЕРЖАВНИЙ БІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет менеджменту, адміністрування та права
Кафедра ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та
соціально-гуманітарних дисциплін

СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї ТА ОСОБИСТОСТІ

навчально-методичний посібник

Затверджено

рішенням Науково-методичної

ради факультету менеджменту,
адміністрування та права

Протокол № 1 від 19 вересня 2023р.

Харків

2023

УДК 316.36(075.8)

С- 69

Схвалено на засіданні кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування
Протокол №1 від 28 серпня 2023 р.

Рецензенти:

І. О. Данченко, професор кафедри ЮНЕСКО "Філософія людського спілкування" та соціально-гуманітарних дисциплін Державного біотехнологічного університету, доктор педагогічних наук.

І. В. Підкуркова, доцент кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат соціологічних наук.

С-69 Соціологія сім'ї та особистості : навчально-методичний посібник для вивчення дисципліни здобувачами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної та заочної форм навчання, спеціальності 054 «Соціологія / ДБТУ; каф. ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін; укладачі: І. С. Нечітайло, Н.Г. Грабар; ДБТУ. Харків : [б. в.], 2023. 72 с.

Навчально-методичний посібник «Соціологія сім'ї та особистості» містить опис, програму та структуру викладання навчальної дисципліни для денної та заочної форм навчання здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 054 «Соціологія». Наведена деталізована тематика теоретичного та практичного курсів дисципліни. Представлені рекомендації щодо підготовки індивідуального завдання та рефератів. Навчально-методичний посібник містить запитання для проведення підсумкового контролю знань, наведені методи оцінювання, глосарій та список рекомендованої літератури. Окремо викладені засади академічної доброчесності учасників освітнього процесу.

Відповідальна за випуск: Моїсєєва Н.І., д. е. н., професор

УДК 316.356.(075.8)

© Нечітайло І. С., 2023

© Грабар Н.Г., 2023

ВСТУП

На сьогоднішній день вже не викликає жодних сумнівів теза про те, що особистість є не просто «продуктом» суспільства, а й дієвим суб'єктом, здатним це суспільство перетворювати. Загалом вся історія становлення та розвитку соціологічної думки проникнута пошуком відповіді на риторичне запитання: «Що є первинним – особистість чи суспільство?». Відповідь на це питання нерозривно пов'язана з розумінням того, в яких умовах особистість формується. Особливий вплив на процес становлення особистості справляє сім'я.

Сім'я є одним із найважливіших соціальних інститутів, вона відіграє значну роль не тільки у формуванні особистості, але й у суспільному розвитку в цілому. Від проблем, що пов'язані з її життєдіяльністю, залежать як гармонія особистості, так і стабільність суспільства.

Тому навчальна дисципліна «Соціологія сім'ї та особистості» посідає важливе місце в підготовці майбутнього соціолога.

Соціологія особистості – галузь соціологічного знання, яка вивчає особистість як об'єкт і суб'єкт соціальних відносин крізь призму суспільно-історичного прогресу, ціннісних суспільних систем, взаємозв'язків особистості і соціальних спільнот.

Соціологія сім'ї – спеціальна соціологічна теорія, яка вивчає закономірності виникнення, розвитку і функціонування шлюбно-сімейних відносин, сім'ї як соціального феномена, що поєднує в собі риси соціального інституту і малої соціальної групи.

У поєднанні ці галузі соціологічного знання забезпечують формування у студентів цілісного бачення всього комплексу зв'язків між особистістю та малою соціальною групою, що є для цієї особистості референтною.

Змістом та структурою курсу передбачено вивчення двох модулів.

Тематичний блок 1 присвячено детальному розгляду особистості як предмета соціологічного дослідження. При цьому мається на увазі не тільки (і не стільки) емпіричне дослідження, скільки – загальнонаукове. Розкриваються ті напрямки, яких найчастіше дотримуються саме соціологи, вивчаючи особистість. Акцентується місце та роль особистості в системі соціальних зв'язків. Підкреслюється, що, з одного боку, особистість підкорюється впливу соціуму, з іншого, – вона здатна, в тій чи іншій мірі, справляти опір цьому впливу. І чим більш виразною є ця здатність, тим більшим є вплив особистості на соціальні процеси.

У *другому тематичному блоці* розглядаються питання, які пов'язані з особливостями соціологічного підходу до аналізу шлюбно-сімейних відносин. Аналізується сім'я як соціальний інститут (у взаємодії сім'ї і суспільства) і як мала соціальна група (дослідження внутрішньосімейних відносин). Вивчаються практичні питання, пов'язані з сім'єю, зокрема структурою сім'ї, її функціями, сімейними конфліктами тощо.

Заключна тема курсу є підсумковою, її присвячено огляду методологічних засад та методів дослідження сім'ї та особистості, які використовуються в сучасній емпіричній соціології.

Мета навчальної дисципліни – сформувані комплексне соціологічне бачення особистості, з одного боку, як «творіння», а з іншого – як «творця» соціальної практики, сформувані соціологічний погляд на роль сім'ї у формуванні (конструюванні) особистості, на проблеми сім'ї, сімейні відносини, сформувані навички використання відповідних теоретичних і практичних знань у професійній діяльності соціолога.

Завдання курсу:

- уточнити сукупність ознак, що характеризують людину як соціальну істоту, сім'ю як соціальну групу та соціальний інститут;
- показати специфіку психологічного та соціологічного підходів до проблеми особистості;
- розкрити специфіку соціологічного підходу до розгляду сім'ї та її функцій;
- скласти уявлення про основні соціальні типи особистості;
- скласти уявлення про основні типи сім'ї;
- проаналізувати перспективи і протиріччя самореалізації особистості в сучасному соціумі з огляду на актуальні соціальні проблеми;
- розглянути основні проблеми сім'ї як такі, що є, по-перше, похідними від макросоціальних умов, а по-друге, – від внутрішнього мікропсихологічного клімату;
- скласти уявлення про статус особистості в українському суспільстві на різних етапах розвитку країни;
- скласти уявлення про статус сім'ї в українському суспільстві на різних етапах розвитку країни;
- обґрунтувати можливі рішення проблеми гармонійного розвитку сім'ї та особистості за сучасних соціальних умов;
- ознайомити з сучасними методами дослідження сім'ї та особистості, що використовуються в емпіричній соціології.

Мета та завдання навчальної дисципліни спрямовані на формування системи компетентностей, а також програмних результатів навчання, необхідних для повноцінної соціально-професійної діяльності випускника закладу вищої освіти, його самореалізації. Зокрема, йдеться про наступні:

загальні компетентності:

- здатність бути критичним і самокритичним;
- здатність діяти соціально відповідально та свідомо;
- здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні;
- здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство;

спеціальні (фахові) компетентності:

- здатність до опанування та використання основних класичних та сучасних соціологічних теорій;
- здатність оперувати базовим категоріально-понятійним апаратом соціології;
- здатність аналізувати соціальні зміни, що відбуваються в Україні та світі в цілому;
- здатність здійснювати комплекс заходів щодо вирішення соціальних (соціально-економічних, соціально-політичних, освітніх, культурних та ін.) проблем, в тому числі й тих, що мають місце у сільській місцевості;

програмні результати навчання:

- використовувати понятійний апарат соціології в освітній, дослідницькій та інших сферах професійної діяльності;
- застосовувати положення соціологічних теорій та концепцій до дослідження соціальних змін в Україні та світі;
- обґрунтовувати власну позицію, робити та аргументувати самостійні висновки за результатами досліджень і аналізу професійної літератури;
- розробляти та реалізовувати заходи щодо вирішення соціальних (соціально-економічних, соціально-політичних, освітніх, культурних та ін.) проблем, в тому числі й тих, що мають місце у сільській місцевості.

Міждисциплінарні зв'язки

Курс «Соціологія сім'ї та особистості» має тісні міждисциплінарні зв'язки з такими спеціальностями, як педагогіка і психологія, що сприяє формуванню у студентів цілісного світоглядного розуміння ролі особистості в соціумі та ролі сім'ї у формуванні особистості. Крім того, «Соціологія сім'ї та особистості» пов'язана із такими навчальними дисциплінами, як «Філософія», «Загальна соціологія», «Соціальна психологія» та іншими, що впливає на формування комплексу компетентностей та програмних результатів навчання.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ

Денна форма навчання

	ТЕМА	Кількість годин для форм навчання				Форма контролю
		Всього	Лекції	Семинари	Самостійна робота	
ТЕМАТИЧНИЙ БЛОК I. Особистість як предмет дослідження в соціології						
1.	Особистість як соціологічна категорія	9	2	2	5	Відповіді на семінарському занятті
2.	Теорії особистості	9	4	4	5	Відповіді на семінарському занятті
3.	Соціалізація особистості	9	2	2	5	Відповіді на семінарському занятті
4.	Соціальна структура особистості: статуси, ролі, диспозиції	9	2	2	5	Відповіді на семінарському занятті
5.	Концепції соціального характеру. Соціальні типи і типології особистості	9	2	2	5	Відповіді на семінарському занятті
6.	Ідентичність та ідентифікація. Соціальні ідентичності особистості	9	2	2	5	Відповіді на семінарському занятті
7.	Маргінальна особистість, девіантна особистість як соціальні феномени	9	2	2	5	Модульна контрольна робота
ТЕМАТИЧНИЙ БЛОК II. Сім'я як соціальна група, соціальний інститут та агент соціалізації особистості						
8.	Основні функції сім'ї в суспільстві. Сім'я як джерело соціального та культурного капіталів	13	4	4	5	Відповіді на семінарському занятті
9.	Основні соціально-демографічні характеристики сім'ї	9	2	2	5	Відповіді на семінарському занятті
10.	Причини дестабілізації сімейних відносин	9	2	2	5	Відповіді на семінарському занятті
11.	Тенденції розвитку сучасних відносин у сім'ї	9	2	2	5	Відповіді на семінарському занятті
12.	Методи дослідження сім'ї та особистості в соціальних та поведінкових науках	13	4	4	5	Модульна контрольна робота
Всього		120	30	30	60	

Заочна форма навчання

	ТЕМА	Кількість годин для форм навчання				Форма контролю
		Всього	Лекції	Семинари	Самостійна робота	
ТЕМАТИЧНИЙ БЛОК I. Особистість як предмет дослідження в соціології						
1.	Особистість як соціологічна категорія	9	1	1	7	Відповіді на семінарському занятті
2.	Теорії особистості	9	1	1	7	Відповіді на семінарському занятті
3.	Соціалізація особистості	14	4	4	6	Відповіді на семінарському занятті
4.	Соціальна структура особистості: статуси, ролі, диспозиції	10	1	1	8	Відповіді на семінарському занятті
5.	Концепції соціального характеру. Соціальні типи і типології особистості	10	1	1	8	Відповіді на семінарському занятті
6.	Ідентичність та ідентифікація. Соціальні ідентичності особистості	10	2	2	6	Відповіді на семінарському занятті
7.	Маргінальна особистість, девіантна особистість як соціальні феномени	10	2	2	6	Модульна контрольна робота
ТЕМАТИЧНИЙ БЛОК II. Сім'я як соціальна група, соціальний інститут та агент соціалізації						
8.	Основні функції сім'ї в суспільстві. Сім'я як джерело соціального та культурного капіталів	10	2	2	6	Відповіді на семінарському занятті
9.	Основні соціально-демографічні характеристики сім'ї	10	2	2	6	Відповіді на семінарському занятті
10.	Причини дестабілізації сімейних відносин	9	1	1	7	Відповіді на семінарському занятті
11.	Тенденції розвитку сучасних відносин у сім'ї	9	1	1	7	Відповіді на семінарському занятті
12.	Методи дослідження сім'ї та особистості в соціальних та поведінкових науках	10	2	2	6	Модульна контрольна робота
Всього		120	20	20	80	

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ «СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї ТА ОСОБИСТОСТІ»

Тематичний блок I

«Особистість як предмет дослідження в соціології»

Тема 1. Особистість як соціологічна категорія

Структура соціологічного знання та місце соціології особистості в цій структурі. Предметна область загальної соціологічної теорії, спеціальних соціологічних теорій.

Поняття: «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність», їх зміст та співвідношення. Діалектика біологічного, соціального і духовного в людині. Взаємовідношення «особистість/суспільство» як соціологічна проблема. Особистість як об'єкт вивчення різних наук. Соціологічна точка зору на особистість. Розуміння суті особистості класиками соціологічної думки (О. Конт, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, К. Маркс та ін.). Значення теоретичних уявлень про особистість для інтерпретації емпіричної соціологічної інформації.

Об'єкт, предмет, завдання соціології особистості. Основні категорії і поняття соціології особистості. Особистість як джерело соціологічної інформації. Особистість як елемент соціального життя, продукт і творець громадських відносин і власного життя. Особистість і соціальна група, особистість і суспільство.

Тема 2. Теорії особистості

Концепції людини та особистості у філософії, психології, антропології і природничих науках. Психологічні теорії особистості крізь призму соціології. Різноманіття психологічних концепцій особистості. Гуманістичні та індивідуалістичні концепції, біхевіоризм, фрейдизм та неофрейдизм, диспозиційна та діяльнісна концепції особистості, теорія соціальних конструктів.

Уявлення про особистість в класичній та сучасній соціології. Еволюція цих уявлень. Статусно-рольова теорія особистості. Концепція діяльнісного опосередкування міжособистісних стосунків. Диспозиційна концепція регулювання соціальної поведінки особистості. Діяльнісно-ціннісний підхід до аналізу особистості. Особистість з позиції феноменології та соціального конструктивізму.

Загальні риси всіх теорій та концепцій особистості. Особистість як об'єкт впливу соціуму. Особистість як суб'єкт змін свого власного життя та соціальних перетворень.

Тема 3. Соціалізація особистості

Основні поняття, що відбивають зміст процесу становлення та розвитку особистості: формування, соціалізація, (само)виховання, соціальне макро- та мікросередовище тощо.

Соціалізація як процес освоєння культури суспільства (цінностей і досвіду). Діяльність як основа особистості та спосіб надбання соціальної суб'єктності. Етапи соціалізації. Механізми соціалізації. Різна інтерпретація природи індивідуальності та неповторності особистості. Наслідування, інтеріоризація, ідентифікація та альтернація, хабітуалізація, адаптація. Первинна і вторинна соціалізація. Суб'єкти та агенти соціалізації. Роль інститутів сім'ї та освіти в процесі соціалізації особистості; трансформація цієї ролі за сучасних соціальних умов. Критика концепцій «відмирання» сім'ї та виключення сім'ї з виховного процесу. Колектив (навчальний, трудовий тощо), референтні групи як середовище соціалізації особистості. Духовне середовище і ціннісно-нормативний контекст формування особистості. Національні культури і особливості особистісного розвитку та самоствердження. Персоналізація як процес розвитку індивідуальності.

Протиріччя фізіологічного і соціального визрівання індивіда як соціальна проблема. Десоціалізація і ресоціалізація. Процес фемінізації суспільства і розвиток особистості. Виховання і самовиховання особистості. Активна роль особистості в процесі соціалізації. Соціальна зрілість як результат соціалізації. Цілісність особистості (її життя) як прояв і вираження її унікальності. Особливості соціалізації та ресоціалізації особистості в умовах війни.

Тема 4. Соціальна структура особистості: статуси, ролі, диспозиції

Структура особистості: психологічний підхід. Фрейдистське розуміння структури особистості. К. Г. Юнг про структуру особистості. Э. Фромм про структуру особистості як сукупності наслідуваних та і придбаних психологічних якостей. Структура особистості за У. Джеймсом, Ч. Кулі, Дж. Г. Мідом.

Філософське трактування структури особистості. Потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, мотиви, соціальні установки як елементи внутрішньої структури особистості.

Структура особистості з точки зору соціології. Діяльнісно-видова структура особистості. Статуси, ролі, диспозиції в структурі особистості. Статусно-рольовий набір особистості. Поняття диспозиції, ієрархічна структура диспозицій особистості.

Тема 5. Концепції соціального характеру. Соціальні типи і типології особистості

Соціальна типологізація як одне із завдань соціології. Особливості соціологічної типологізації. Поняття «ідеального типу» за М. Вебером.

Зведення «індивідуального» до «соціального» як метод типізації особистості. Типологічний аналіз особистості. Поняття соціального типу особистості. Соціологічна думка про ідеальний, базисний і модальний типи особистості.

Соціальні типи особистості в сучасному суспільстві: різноманіття підходів і критеріїв їх виділення та оновлення. Варіанти комплексних критеріїв соціальної типологізації особистості: статусно-рольовий набір; спрямованість особистості; напрямки стратегічного планування життя (побудова життєвих стратегій) та ін. Типи життєвих стратегій як соціальні типи особистості. Життєвий шлях особистості як процес поетапного включення її в систему соціальних стосунків. Активні, пасивні, пристосовницькі та інші життєві стратегії. Історичні типи особистості. Етнічні типи особистості.

Нетипова поведінка («святі», «герої», «диваки»), її особистісний та соціальний характер.

Тема 6. Ідентичність та ідентифікація. Соціальні ідентичності особистості

Свідомість, самосвідомість і світогляд особистості. Самосвідомість як інтегральний показник розвитку індивідуальності. Співвідношення понять «самосвідомість», «ідентичність», «ідентифікація». «Я» як суб'єкт, діяч, об'єкт. Самопізнання, самоаналіз і самооцінка як основа саморегуляції поведінки особистості. Дитяча і юнацька самосвідомість та проблема соціального самовизначення. Самореалізація особистості як об'єктивування її самосвідомості, особистісних сенсів. Самореалізація творчої активності особистості як індивідуальна та соціальна проблема.

Ідентичність як предмет наукового аналізу. Психологічні погляди на ідентичність. Теорія ідентичності Е. Еріксона. Соціальні умови і фактори ідентифікації. Соціалізація та ідентифікація: співвідношення понять. Ідентифікація як механізм соціалізації. Західні та вітчизняні концепції ідентичності (П. Бергер, Т. Лукман, Т. Воропай та ін.). Сучасні тенденції соціологічного визначення ідентичності та ідентифікації. Множинність ідентичностей особистості. Ідентифікація як динамічний процес. Політики ідентичності.

Поняття соціальної ідентичності особистості: зміст, структура, механізми формування. Національні, етнічні, релігійні, професійні, гендерні та інші ідентичності. Особливості «вимірювання» соціальної ідентичності в соціології (шкали, тести на ідентичність).

Національна та громадянська ідентичності. Вплив російсько-української війни на національну ідентичність та пам'ять українців.

Тема 7. Маргінальна особистість. Девіантна особистість як соціальний феномен

Трактування поняття «маргінальність» у різних соціальних та гуманітарних науках. Структурно-функціональний, конфліктологічний та

феноменологічний підходи до аналізу маргінальності. Маргінальність як соціальний феномен. Маргінальні групи та суспільства. Маргінальна особистість. Процеси маргіналізації на індивідуальному та груповому рівнях: причини і фактори. Соціальна структура маргінальності. Соціальні функції маргінальності. Наслідки маргінальності: індивідуальні та соціальні. Соціальна мобільність та маргінальність. Маргінальність як неминучий стан індивіда, групи, суспільства в умовах глобальних соціальних трансформацій та високої динаміки суспільства. Поняття потенційної маргіналізації, три групи потенційної маргіналізації.

Абсолютні та відносні ідеали соціального буття та співіснування особистостей. Поняття соціальної норми та нормальної поведінки. Девіація як відхилення від норми. Сутність поняття «девіація» та його визначення з позиції різних соціологічних концепцій. Погляди на девіацію Е. Дюркгейма, Г. Тарда, Р. Мертонса та ін. Соціальна солідарність, аномія, девіація. Девіація та соціальний контроль. Девіантна особистість, девіантна група, девіантне суспільство. Засоби контролю девіантної поведінки особистості (традиційні, сучасні, застарілі). Девіантна поведінка: кореляційні зв'язки і залежності. Типи та види девіантної поведінки. Алкоголізм, наркоманія, проституція, злочинність як приклади соціальної девіації. Соціальні чинники девіантної поведінки. «Легалізація девіацій».

Особливості девіантної поведінки особистості в умовах війни.

Тематичний блок II

«Сім'я як соціальна група, соціальний інститут та агент соціалізації особистості»

Тема 8. Основні функції сім'ї в суспільстві.

Сім'я як джерело соціального та культурного капіталів

Прояви суспільної свідомості у сфері шлюбно-сімейних відносин. Система духовних, моральних відносин. Сімейні цінності і норми.

Різні підходи до виділення і класифікації сімейних функцій. Функції сім'ї у зв'язку з основними сферами її життєдіяльності. Соціальні та індивідуальні функції сім'ї. Специфічні та неспецифічні функції сім'ї. Історичний характер функцій родини.

Теорія капіталів та типи капіталів за П. Бурдьє. Соціальний капітал як сукупність соціальних зв'язків, які можуть виступати ресурсом отримання вигод.

Культурний капітал – сукупність успадкованих та/або отриманих іншими шляхом (досягнення) ресурси, такі, як рівень освіченості, можливості декодувати твори мистецтва і розуміти закладений в них сенс. Роль сім'ї у формуванні соціального та культурного капіталів особистості.

Сучасна українська сім'я в умовах війни.

Тема 9. Основні соціально-демографічні характеристики сім'ї

Структура сім'ї. Типологія сім'ї: за типом шлюбно-сімейних відносин; за наявністю та кількістю дітей; за місцем проживання; за типом владних структур; за вибором шлюбного партнера; за кількістю членів.

Поняття репродуктивної поведінки сім'ї, її основні елементи. Репродуктивний цикл як складова частина репродуктивного процесу.

Основні соціально-демографічні характеристики сім'ї: локалізація, кількість членів сім'ї, тривалість шлюбу тощо. Поняття життєвого циклу сім'ї, стадії життєвого циклу сім'ї. Умови життя. Спосіб життя.

Тема 10. Причини дестабілізації сімейних відносин

Форми прояву дестабілізації сімейних відносин: розбіжність, напруженість, конфлікт. Фактори задоволеності і незадоволеності шлюбом. Сімейні конфлікти: сутність, основні групи причин. Види конфліктів: подружні, конфлікти між батьками і дітьми, між подружжям та іншими членами родини. Стилі поведінки в сімейних конфліктах.

Причини та мотиви розлучень. Перехід від традиційної форми розлучення до сучасної. Санкції після розлучення.

Девіантна поведінка в шлюбно-сімейних відносинах. Шляхи подолання відхилень у шлюбно-сімейних відносинах.

Прояви дестабілізації сімейних відносин в умовах війни.

Тема 11. Тенденції розвитку сучасних відносин у родині

Основні проблеми і тенденції розвитку сучасної сім'ї: трансформація сімейних функцій; відчуження праці від процесу соціалізації; зниження репродуктивної функції; перехід до альтернативних форм шлюбно-сімейних відносин; зміна сімейних цінностей і зразків. Модерністська і кризова парадигми в поглядах на розвиток сім'ї.

Сімейна політика держави, її сутність і основні принципи. Соціальна підтримка та соціальна робота як форми сімейної політики. Демографічна політика держави.

Вплив соціальних та економічних умов суспільства на життя сучасної сім'ї. Здоров'я сім'ї в соціологічному ракурсі. Вплив війни на відносини у родині: ціннісні зміни та перерозподіл сімейних ролей.

Тема 12. Методологія та методи соціологічних досліджень сім'ї та особистості

Тематика, методологія і методика соціологічних досліджень шлюбу і сім'ї. Особливості вивчення інтимних сторін подружніх стосунків. Використання біографічного, щоденникового, панельних методів, сімейних архівів, хронік, життєписів. Досвід проведення емпіричних досліджень в Україні та за кордоном.

Якісні та кількісні методи соціологічного дослідження сім'ї та особистості: особливості застосування. Метод кейс-стаді. Етнографічні та історичні методи дослідження особистості в соціології. Автобіографічний метод та метод історії сім'ї: специфіка застосування при вивченні проблем маргінальності, девіації та при здійсненні типологічного аналізу особистості. Ефективність використання соціологами методу глибинних інтерв'ю та фокус-групових інтерв'ю при дослідженні особистості.

Кількісні методи дослідження сім'ї та особистості: переваги та недоліки. Специфіка застосування опитувальних методик задля отримання наукової інформації (анкетування, формалізоване та напівформалізоване інтерв'ю).

Контент-аналіз як якісно-кількісний метод. Контент-аналіз як формалізований метод вивчення документів, який припускає здійснення оцінки їх змісту шляхом підрахунку ознак, що мають значення для дослідження та є зручними для подальших узагальнень.

Обґрунтування доцільності поєднання якісних та кількісних методів при соціологічному дослідженні сім'ї та особистості.

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ З КУРСУ «СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї ТА ОСОБИСТОСТІ»

Основні джерела

1. Александров Ю. В. Особистість в умовах війни. Особистість, суспільство, війна : тези доп. учасників міжнар. психол. форуму (м. Харків, Україна, 15 квіт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Нац. поліція України та ін. Харків : ХНУВС, 2022. С. 8–10.
2. Брегеда А. Ю. Особистість у системі соціальних зв'язків / А. Ю. Брегеда, А. П. Бовтрук, Г. В. Дворецька. Соціологія: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. Київ, 2012. URL: <http://surl.li/odlxm> .
3. Емішянц О. Б. Процесуальні аспекти функціонування особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2011. Вип. 13. 2011. С. 137–142.
4. Каралаш Н. Г. Соціологія особистості: Навчальний посібник. Чернівці : Рута, 2006. 76 с. URL: <http://surl.li/odlwv> .
5. Кузьменко Т. М. Соціологія. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 320 с. URL: <http://surl.li/odlzk> .
6. Лесік І. М. Соціологія : курс лекцій. Миколаїв : МНАУ, 2017. 208 с.
7. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія сім'ї : підручник. Київ : Знання, 2013. 223 с.
8. Неприцька Т. І. Формування ціннісних орієнтацій в суспільстві в умовах війни: реалії України. Політична культура та ідеологія. 2022. №3. С. 93–97. DOI: [10.31558/2519-2949.2022.3.11](https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.3.11).
9. Подольська Є. А., Подольська Т. В. Соціологія: 100 питань, 100 відповідей. Київ : Інкос, 2009. С. 288–342.

10. Савченко С. Особливості процесу соціалізації особистості в умовах гібридної війни в Донбасі. *Освітологія*. 2017. №6. С. 87–91. DOI: [10.28925/2226-3012.2017.6.8691](https://doi.org/10.28925/2226-3012.2017.6.8691).
11. Слюсар Л. Українська сім'я в умовах війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2023, № 2 (52). С. 3–20. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2023.02.003>.
12. Соціологія і психологія : навч. посіб. / ред. Ю.Ф. Пачковський; 2-ге вид., стереотип. Київ : Каравела, 2018. 760 с.
13. Соціологія сім'ї та особистості : методичні рекомендації для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, що навчаються за спеціальністю 054 «Соціологія» / ХНАУ ім. В. В. Докучаєва; каф. філософії, історичних і соціальних дисциплін ; авт.-упорядн. І. С. Нечітайло]. Харків, 2021. 70 с.
14. Харченко О. І. Порівняльна характеристика методологічних підходів у соціологічних дослідженнях. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2011. Вип.13. 2011. С. 103–109.
15. Хутка С. В. Залежність соціальної адаптованості особистості від її стратифікаційної позиції за умов радикальних суспільних перетворень: діахронічний аналіз. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*. 2010. №1/2. С. 40–45.
16. Шахова О.Г. Соціальна психологія особистості: Навчальний посібник. Харків : «Контраст», 2019. 116 с.

Допоміжні джерела

17. Балабух І. М., Осецька Л. В. Трансформація сімейно-шлюбних орієнтацій сучасної української молоді. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Вип. 4. 2009. С. 23–30.
18. Балакірева О. М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві. *Український соціум*. 2007. № 2. С. 7–19.
19. Бонзик Д. М. Девіантна поведінка підлітків в умовах воєнного стану. *Особистість, суспільство, війна: тези доповідей учасників міжнародного психологічного форуму (7 квіт. 2023 р., м. Харків, Україна)*. Харків, 2023. С. 38–40.
20. Вакуленко О. Дискусійні питання теорії та методики досліджень національної ідентичності в Україні. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2011. Вип. 13. 2011. С. 127–131.
21. Вдовиченко М. Постмодерністська концептуалізація процесу соціалізації в наукових працях Ф. Джеймсона. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2012. Вип. 15. 2012. С. 98–107.
22. Кожекіна Л. Ю. Особливості трактування поняття «соціалізація» у соціально-гуманітарних науках. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*. 2010. №1/2. С. 98–100.

- 23.** Марченко А. М. Методика дослідження соціальної самоорганізації студентів в університетському середовищі. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2011. Вип.13. С. 110–115.
- 24.** Мирончак К. В. Страх смерті як ресурс особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2011. Вип.13. С. 161–166.
- 25.** Мороз Є. О. Трансформація сімейного виховання як детермінанти накопичення та формування культурного капіталу в контексті сучасних суспільних процесів. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2012. Вип. 14. С. 32–38.
- 26.** Набруско І. Ю. Споживання як механізм конструювання ідентичності. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2012. Вип. 15. С. 6–12.
- 27.** Нечитайло І. С., Милославська О. В. Психологічний дистрес населення під час війни. Особистість, суспільство, війна : тези доп. учасників міжнар. психол. форуму (м. Харків, Україна, 15 квіт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Нац. поліція України та ін. Харків : ХНУВС, 2022. С. 85-87.
- 28.** Світлов О. Р. До питання розробки соціологічної класифікації мігрантів. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2012. Вип. 14. С. 64–70.
- 29.** Сім'я та сімейні цінності в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку : моногр. / Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України. Київ : ТОВ «Основа-Принт», 2011. 248 с.
- 30.** Сокурянська Л. Г. Соціокультурні фактори конструювання і трансформації громадянської ідентичності сучасного студентства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*. 2010. №3. С. 65–69.
- 31.** Судин Д. Як війна вплинула на нашу ідентичність, пам'ять та цінності. *Український тиждень*. 2022. URL: <http://surl.li/iixzr> .
- 32.** Холодков А. В. Актуальні проблеми соціалізації військовослужбовців з інвалідністю внаслідок війни. *Київський часопис права*. 2023. №1. С. 240–244. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.36> .
- 33.** Цимбалюк М., Жигайло Н. Формування стресотійкості студентів в умовах війни для правового та євроінтеграційного процесів. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2022. С. 128–136.
- 34.** Чуйко О. В. Особистісна і професійна зрілість: співвідношення понять. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2011. Вип. 13. С. 184–189.
- 35.** Шиліна А. А. Особливості прояву девіантної поведінки в бойовій обстановці. *Особистість, суспільство, війна : тези доп. учасників міжнар. психол. форуму (м. Харків, Україна, 15 квіт. 2022 р.)* / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Нац. поліція України та ін. Харків : ХНУВС, 2022. С. 128 – 131.
- 36.** Шинкаренко І. Сім'я в умовах війни: психологічні, психосоціальні та

психопатологічні проблеми. Науковий вісник ДДУВС. Спеціальний випуск. 2022. №2. С. 550–557. DOI: [10.31733/2078-3566-2022-6-550-557](https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-550-557).

37. Ятченко В., Олійник О. Екзистенційне підґрунтя суспільних викликів і трансформацій соціальних груп солідарності. *Науковий вісник НУБіП України*. Вип. 228. Київ, 2015. С. 152–157.

38. Ятченко В. Феномен автентичності в духовному світі людини. *Науковий вісник НУБіП України*. Вип. 274. Київ, 2017. С. 150–155.

39. Chepeleva N., Chorn O., Nechitailo I., Pidcyasov Ye., Yelchaninova T., Zhvaniia T. Formation and transformation of women's ideas about maternity before and after childbirth: social-psychological analysis of factors. *AD ALTA: Journal of interdisciplinary research*. 2023. Special I. (13/01-XXXIV.) Pp. 91–97. URL: 13/01-XXXIV. - Magnanimitas.

40. Nechitailo I., Pidchasov Ye. Socio-demographic factors of psychological distress of the civilian population of Ukraine during the full-scale invasion of Russia. *Харківський осінній марафон психотехнологій (каталог психотехнологій; тези доповідей): збірник наукових праць за матеріалами VII Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, м. Харків, 26-28 жовтня 2023 р., ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2023. С. 340–342.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ З КУРСУ «СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї ТА ОСОБИСТОСТІ»

Змістовний модуль 1

«Особистість як предмет дослідження в соціології»

Тема 1. Особистість як соціологічна категорія

План

1. Особистість як предмет і об'єкт соціологічного дослідження.
2. Призначення та зміст навчального курсу з соціології особистості: загальна проблематика, структура, цілі та завдання.
3. Соціологія особистості в системі соціологічного знання.
4. Система понять та категорій соціології особистості.
5. Системні визначення людини: «індивід», «індивідуальність», «особистість».

Методичні вказівки до вивчення теми «Особистість як соціологічна категорія»

Зазначена тема є вступною з курсу «Соціологія особистості». Її мета – ознайомлення з загальною проблематикою курсу, такий собі екскурс по всіх темах, які входять до складу соціології особистості. Треба звернути особливу увагу на те, що соціологія особистості є не тільки курсом, що вивчається в університеті, але й окремою спеціальною галуззю соціологічного знання, яка має свою специфіку, функції та цілі.

Слід пам'ятати, що у центрі уваги соціології особистості стоїть людина, особистість, як, до речі, і в психології, і в деяких інших науках. Але специфіка власне соціологічного підходу до вивчення особистості полягає в акцентуванні особливої уваги саме на соціальному контексті життєдіяльності людини, на взаємозв'язку «індивід-суспільство», на тому що вносить суспільство у розвиток особистості та особистість у розвиток суспільства.

Досягненню мети першої теми курсу сприятиме міркування над широко відомим висловом Габріеля Гарсія Маркеса: *«Можливо, у цьому світі ти всього лише людина, але для когось ти – весь світ»*. Треба бути готовим до обговорення смислу цього вислову в аудиторії з метою пошуку у ньому натяків на соціологічне бачення особистості.

Необхідно навчитися чітко розрізняти такі поняття як «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність», бачити різницю у ступені насиченості кожного з цих понять соціологічним змістом.

Теми повідомлень

1. Поняття: «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність», їх зміст та співвідношення.

2. Філософський погляд на особистість.
3. Особистість як об'єкт уваги психології.
4. Антропологічні дослідження особистості: предмет, мета, завдання.
5. Специфіка соціологічного підходу до вивчення особистості.
6. Призначення та зміст соціології особистості.
7. Взаємодія «особистість/суспільство» як соціологічна проблема.
8. Особистість як елемент, об'єкт та суб'єкт соціальної взаємодії.
9. Особистість як джерело соціологічної інформації.

Перелік рекомендованих джерел

Основні джерела

1. Брегеда А. Ю. Особистість у системі соціальних зв'язків / Соціологія : навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / А. Ю. Брегеда, А. П. Бовтрук, Г. В. Дворецька. 2012. URL: <http://surl.li/odlxm>.
2. Кузьменко Т. М. Соціологія. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 320 с. URL: <http://surl.li/odlzk>.
3. Маковецький А., Камбур А. Понятійно-категоріальний апарат соціології : Навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2011. 78 с.
4. Методичні рекомендації до курсу «Соціалізація особистості» / укладачі: О. Л. Остапчук, С. А. Котловий. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. 48 с.
5. Осипова Н. П., Воднік В. Д., Клімова Г. П. та ін. Соціологія: Підручник / [За ред. Н. П. Осипової]. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
6. Рахманов О. А. Соціалізація та ідентифікація особистості у суспільстві : навч.-метод. комплекс. Київ : КНЕУ, 2017. 27 с.
7. Соціологія сім'ї та особистості : методичні рекомендації для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, що навчаються за спеціальністю 054 «Соціологія» / ХНАУ ім. В. В. Докучаєва; каф. філософії, історичних і соціальних дисциплін ; авт.-упорядн. І. С. Нечитайло]. Харків, 2021. 70 с.
8. Черних Г. А. Концептуальна інтерпретація способів та механізмів індивідуальної активності в соціологічних теоріях кінця ХІХ початку ХХ ст. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2012. Вип. 15. С. 41–48.
9. Черниш Н. Соціологія сьогодення: тенденції та перспективи розвитку. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 4.

Допоміжні джерела

10. Клименко О. Ю. Діти в умовах кризової ситуації на сході України: реалії існування. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Зб. наук. праць*. Вип. 21. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 274–279.
11. Клименко О. Ю. Особливості процесів соціальної стратифікації на тимчасово окупованій території Донбасу. *Вісник НТУ «ХПІ», Серія*

- «Актуальні проблеми розвитку українського суспільства»*. Харків : НТУ «ХП», 2016. № 40. С. 28–32.
12. Клименко О. Ю. Проблема формування соціального капіталу дітей з нетиповим дитинством. *Альманах Грані*. 2016. Вип. № 1 (129). С. 99–105.
 13. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів з дисципліни «Соціальна психологія» підготовки бакалавра, галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», спеціальності 053 «Психологія», за освітніми програмами «Психологія», «Практична психологія» / Федотова Т.В. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2018. 24 с.
 14. Рошин Д. Г. Категорія «смысл життя особистості» в системі суміжних понять гуманітарних наук. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*. 2010. №1–2. С. 94–97.
 15. Чуйко О. В. Особистісна і професійна зрілість: співвідношення понять. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2011. Вип. 13. 2011. С. 184–189.

Тема 2. Теорії особистості

План

1. Психологічні теорії особистості крізь призму соціології.
2. Основні напрямки соціологічної думки щодо місця і ролі особистості в суспільстві.
3. Особистість з позиції соціального холізму та індивідуалізму.
4. Диспозиційна теорія особистості.

Методичні вказівки до вивчення теми «Теорії особистості»

У рамках зазначеної вище теми відсвітлюється все різноманіття існуючих у соціальних, поведінкових та гуманітарних науках теорій особистості. Особливу увагу слід приділити психологічним та соціально-психологічним теоріям особистості, тому що саме психологічна наука традиційно займалася розвитком теорії особистості, в її межах накопичено базовий науковий матеріал, присвячений аналізу особистості. Втім необхідно усвідомити, навіщо соціологу знання всіх цих теорій, та задля усвідомлення поміркувати на цю тему в аудиторії у форматі наукової дискусії.

Окрім того, слід звернути увагу на власне соціологічні теорії особистості, які розвивалися та розвиваються представниками, відповідно, класичної та сучасної соціологічної думки (з акцентом на відмінності підходів).

При підготовці до семінарського заняття по вказаній темі треба бути готовим навести конкретні приклади, коли особистість виступає як суб'єкт змін

свого власного життя, а в яких випадках та за яких умов особистість може бути суб'єктом соціальних перетворень.

Теми повідомлень

1. Різноманітність психологічних концепцій особистості та можливості застосування теоретичної спадщини психології в соціології особистості.
2. Гуманістичний підхід до вивчення особистості.
3. Трактування поняття «особистість» з позиції (нео)фрейдизму.
4. Особистість з позиції мікро- та макросоціологічного підходів.
5. Особистість крізь призму (структурного) функціоналізму.
6. Статусно-рольовий підхід у поясненні соціальної сутності особистості.
7. Основні постулати теорії «дзеркального Я» та їх застосування при соціологічному дослідженню особистості.
8. Теорії особистості Ч. Кулі та Дж. Г. Міда.
9. Символічний вимір суспільного життя особистості: символи і колективна поведінка.
10. Погляд на особистість з позиції соціальної феноменології, етнометодології.
11. Особистість як соціальний конструкт.
12. Диспозиційна теорія особистості Г. Оллпорта.

Перелік рекомендованих джерел

Основні джерела

1. Каралаш Н. Г. Соціологія особистості: Навчальний посібник. Чернівці : Рута, 2006. 76 с.
2. Маковецький А., Камбур А. Понятійно-категоріальний апарат соціології: Навчальний посібник. Чернівці : Рута. 78 с.
3. Москаленко В. В. Соціалізація особистості: монографія. Київ : Фенікс, 2013. 540 с.
4. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста / Дж. Г. Мід ; [пер. з англ. та передм. Т. Корпала]. Київ : Український центр духовної культури, 2000. 416 с.
5. Осипова Н., Воднік В., Клімова Г. та ін. Соціологія : підручник / [За ред. Н. П. Осипової]. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
6. Подольська Є. А., Подольська Т. В. Соціологія: 100 питань, 100 відповідей. Київ : Інкос, 2009. С. 288–342.
7. Соціалізація особистості / Авт.-укл.: Спіріна Т. П. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012. 25 с.
8. Соціологія сім'ї та особистості : методичні рекомендації для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, що навчаються за спеціальністю 054 «Соціологія» / ХНАУ ім. В. В. Докучаєва; каф. філософії, історичних і соціальних дисциплін ; авт.-упорядн. І. С. Нечитайло]. Харків, 2021. 70 с.

9. Хмелько В. Є. Соціальні структури і особистість: дослідження Мелвіна Л.Кона і його співпрацівників / Пер. з англ. за наук. ред. В. Є. Хмелька. Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія, 2007. 559 с.

Допоміжні джерела

10. Джуган Р. І. Соціологія особистості: методичні рекомендації до курсу. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2022. 60 с.
11. Злобіна О. Г. Категорія «особистість» у системі понять соціальної теорії. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2000. С.121–134.
12. Вовчук Р. Ю. Ставлення особистості до власної зовнішності як предмет психологічних досліджень. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Психологія і педагогіка»*. Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. 2011. № 17. С. 75–82.
13. Шульга М. О. Соціологічний ескіз постсучасного типу життєдіяльності особистості. *Проблеми розвитку соціологічної теорії. Соціальні процеси в Україні*. Вип. 4. Київ : САУ, ІС НАНУ, 2004. С. 26–34.
14. Mruk K. Self-Esteem Research, Theory, and Practice : Monography. New York : Springer publishing company, 2006. 294 p.

Тема 3. Соціалізація особистості

План

1. Поняття соціалізації.
2. Форми соціалізації.
3. Стадії соціалізації.
4. Механізми та умови соціалізації.
5. Суб'єкти та агенти соціалізації.
6. Особливості соціалізації та ресоціалізації особистості в умовах війни.

Методичні вказівки до вивчення теми «Соціалізація особистості»

Тема «Соціалізація особистості» є однією з ключових тем курсу, тому що саме у процесі соціалізації відбувається включення індивіда в соціум. З соціологічної точки зору особистістю не народжуються. Становлення особистості передбачає набуття людською істотою соціальності, прийняття соціальних норм, цінностей, засвоєння зразків поведінки. Йдеться саме про процес соціалізації. Але слід звернути увагу на те, що це – двоєдиний процес, в ході якого відбувається злиття індивіда з соціумом, ототожнення себе з іншими людьми як членами соціуму і, у той же час, усвідомлення своєї власної унікальності, несхожості з усіма іншими.

Необхідно бачити різницю між суб'єктами та агентами соціалізації. Суб'єкт – це джерело впливу. У цьому сенсі суб'єктами соціалізації можуть

вважатися соціальні інститути (сім'я, освіта, політика тощо). Агенти – це посередники процесу соціалізації, тобто конкретні люди та організації, які являють собою дієву силу процесу соціалізації (батьки, друзі, вчителі тощо). Окрім того, слід уявити, що процес соціалізації відбувається постійно. Це безперервний процес. Важливо зрозуміти: особистість, яка соціалізується, не є безвольним об'єктом цього процесу, вона – активний суб'єкт свого становлення та розвитку. Необхідно засвоїти основні поняття, що відбивають зміст процесу становлення та розвитку особистості: формування, соціалізація, виховання, соціальне макро- та мікросередовище, самовиховання.

У результаті вивчення теми «Соціалізація особистості» студенти повинні бути готовими до написання наукового автобіографічного есе на тему: «Моя соціалізація: агенти, події, перспективи».

Теми повідомлень

1. Дитинство як простір соціалізації.
2. Соціальне конструювання дитинства.
3. Дитяча популярна культура як агент соціалізації і «дзеркало» суспільства.
4. Специфіка протікання та труднощі соціалізації підлітків.
5. Професійна соціалізація.
6. Особливості соціалізації людей похилого віку.
7. Труднощі соціалізації людей з інвалідністю.
8. Субкультура як соціалізуючи середовище.
9. Роль інституту сім'ї в процесі соціалізації особистості.
10. Роль інституту освіти в процесі соціалізації особистості.
11. Засоби масової комунікації як агенти соціалізації.
12. Соціальна зрілість як результат соціалізації. Соціальна зрілість індивідів, груп, суспільств.
13. Ресоціалізація, десоціалізація, випадки невдалої соціалізації та їх причини.
14. Адаптація як механізм соціалізації.
15. Хабітуалізація як механізм соціалізації: визначення терміну та пояснення процесу.

Перелік рекомендованих джерел

Основні джерела

1. Іванченко А. В. Соціалізація і соціальне виховання: навч. посіб. – Житомир : Полісся, 2006. 216 с.
2. Козубовська І. В., Шикітка Г. М. До питання про взаємозв'язок адаптації і соціалізації особистості. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/li/>.
3. Маковецький А., Камбур А. Понятійно-категоріальний апарат соціології: навч. посіб. Чернівці : Рута. 78 с.
4. Панчишин Р. До питання соціалізації особистості: правовий вимір. Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2014. С. 480–485.
5. Подольська Є. А., Подольська Т. В. Соціологія: 100 питань, 100

відповідей. Київ : Інкос, 2009. 350 с.

6. Савченко С. Особливості процесу соціалізації особистості в умовах гібридної війни в Донбасі. *Освітолгія*. 2017. №6. С. 87–91. DOI: [10.28925/2226-3012.2017.6.8691](https://doi.org/10.28925/2226-3012.2017.6.8691).

7. Соціологія сім'ї та особистості : методичні рекомендації для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, що навчаються за спеціальністю 054 «Соціологія» / ХНАУ ім. В. В. Докучаєва; каф. філософії, історичних і соціальних дисциплін ; авт.-упорядн. І. С. Нечітайло]. Харків, 2021. 70 с.

Допоміжні джерела

8. Вдовиченко М. Постмодерністська концептуалізація процесу соціалізації в наукових працях Ф. Джеймсона. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2012. Вип. 15. С. 98–107.

9. Гарасимів Т. З. Особистість як діалектична взаємодія соціального та індивідуального. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. Харків : ХНУВС, 2008. Вип. 42. С. 318–326.

10. Кишкань А. І. Особливості правової культури молоді особи в трансформаційний період. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2012. Вип. 15. С. 66–71.

11. Климко Н. О. Питання інтеграції та соціалізації дітей з вадами слуху у працях Миколи Дмитровича Ярмаченка. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2014. Вип. 26. С. 121–126.

12. Кожекіна Л. Ю. Особливості трактування поняття "соціалізація" у соціально-гуманітарних науках. *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Соціологія*. 2010. №1-2. С. 98–100.

13. Мороз Є. О. Трансформація сімейного виховання як детермінанти накопичення та формування культурного капіталу в контексті сучасних суспільних процесів. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2012. Вип.14. С. 32–38.

14. Ніколаєнко Л. Еволюція переходу від соціолінгвістики до соціології мови (соціально-групова структура суспільства в дзеркалі соціальної структури мови). *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Соціологія*. 2010. №3. С. 16–26.

15. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн.1: Соціальна психологія особистості і спілкування. Київ : Либідь, 2006. С. 165–171, 269 – 277.

16. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму : монографія. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2008. 336 с.

17. Холодков А. В. Актуальні проблеми соціалізації військовослужбовців з інвалідністю внаслідок війни. *Київський часопис права*. 2023. №1. С. 240–244. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.36> .

Тема 4. Соціальна структура особистості: статуси, ролі, диспозиції

План

1. Психологічна структура особистості, відмінності психологічного та соціологічного поглядів на структуру особистості.
2. Поняття соціального статусу та соціальної ролі.
3. Статусно-рольовий набір особистості. Множинність ролей та статусів особистості: труднощі та протиріччя.
4. Поняття «диспозиція» та його соціологічне трактування.

Методичні вказівки до вивчення теми «Соціальна структура особистості: статуси, ролі, диспозиції»

Необхідно зрозуміти та запам'ятати визначення структури особистості. Отже, структура особистості це: 1) сукупність складників особистості, що утворює умови, через які «просіюються» всі зовнішні впливи; 2) система уявлень про особистість, узагальнення процесуально-ієрархічних підструктур особистості з підпорядкуванням нижчих підструктур вищими (що включає підструктури здібностей, характеру та ін.).

У процесі засвоєння матеріалу за даною темою слід звернути увагу на визначення структури особистості, які пропонуються психологією, а потім замислитися над тим, які складники структури особистості формуються і закладаються саме суспільством.

Необхідно запам'ятати що психологічний підхід до структури особистості розкривається у роботах З. Фрейда, К. Юнга, Е. Фрома та ін. З психологічної точки зору структура особистості – сукупність наслідуваних і придбаних психологічних якостей. Ці якості ієрархічно розташовані, вони викладаються в декілька рівнів: від нижчого до вищого. Нижчий рівень представляє розділення на «примітивні» ознаки, наприклад, статеве розмежування, вікові категорії особистості, темперамент. Наступним ступенем в системі рівнів вважаються власне психологічні процеси, особливості сприйняття інформації, пам'ять та ін.

Слід уяснити, що соціальна структура особистості вибудовується у наступному порядку: потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, мотиви, соціальні установки. Структура особистості з точки зору соціології обов'язково включає у себе діяльнісний компонент. Тому багато хто з соціологів в соціальній структурі особистості виділяє такі основні елементи, як статуси, ролі та диспозиції.

У зв'язку з цим необхідно запам'ятати, що *соціальний статус* – це соціальна позиція, положення індивіда у суспільстві; *соціальна роль* – це соціально спрямована та соціально обумовлена дія, поведінка особистості, яка відповідає її статусу, тобто певній позиції у соціальному просторі, *диспозиція* – готовність, схильність суб'єкта до поведінкового акту, дії, вчинку, до виконання соціальної ролі, різних соціальних ролей у певній послідовності.

У результаті вивчення теми «Соціальна структура особистості» студентам слід бути готовими до складання власного статусно-рольового портрету та до диспозиційного самоаналізу.

Темі повідомлень

1. Філософський, психологічний, соціологічний підходи до розгляду структури особистості: порівняльний аналіз.
2. Потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, мотиви, соціальні установки як елементи внутрішньої структури особистості.
3. Різноманіття статусів і ролей в умовах сучасного соціуму.
4. Статусний і рольовий портрет індивіда: проблема невідповідності.
5. Гендерні аспекти розподілення соціальних статусів та ролей в сучасних суспільствах: порівняльний аналіз.
6. Рольове напруження та рольові конфлікти.
7. Класичні та сучасні риси статусно-рольової теорії особистості: можливість сумісності.

Перелік рекомендованих джерел

Основні джерела

1. Емішянц О. Б. Процесуальні аспекти функціонування особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2011. Вип.13. С. 137–142.
2. Корабльова Н. С. Багатомірність рольової реальності: ролі і маски – лик та личина : монографія. Харків, 2000. 288 с.
3. Маковецький А., Камбур А. Понятійно-категоріальний апарат соціології: Навчальний посібник. Чернівці : Рута. 78 с.
4. Подольська Є. А., Подольська Т. В. Соціологія: 100 питань, 100 відповідей. Київ : Інкос, 2009. С. 288–342.
5. Соціологія сім'ї та особистості : методичні рекомендації для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, що навчаються за спеціальністю 054 «Соціологія» / ХНАУ ім. В. В. Докучаєва; каф. філософії, історичних і соціальних дисциплін ; авт.-упорядн. І. С. Нечитайло]. Харків, 2021. 70 с.
6. Хутка С. В. Залежність соціальної адаптованості особистості від її стратифікаційної позиції за умов радикальних суспільних перетворень: діахронічний аналіз. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*. 2010. №1–2. С. 40–45.
7. Черних Г. А. Концептуальна інтерпретація способів та механізмів індивідуальної активності в соціологічних теоріях кінця ХІХ початку ХХ ст. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2012. Вип. 15. С. 41–49.
8. Ritzer G. *Contemporary Sociological Theory*. N.Y., 1988. Pp. 291–324.

Допоміжні джерела

9. Ващенко І. В., Гіренко С. П. Конфлікти великих соціальних груп. Харків : Бурун-Книга, 2006. 208 с.
10. Кишкань А. І. Особливості правової культури молодшої особи в трансформаційний період. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2012. Вип.15. С. 66–71.
11. Левчук Л. Т. Психоаналіз: історія, теорія, мистецька практика. Київ : Либідь, 2002. 255 с.
12. Непийвода Т. В. Соціальна дистанція між віковими групами в українському суспільстві. *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Соціологія*. 2010. №1–2. С. 53–56.
13. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 430 с.
14. Спориш Ю. О. Особливості дозвілєвих практик середніх класів великого міста в Україні. *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Соціологія*. 2010. №1–2. С. 46–52.
15. Столяренко О. Б. Психологія особистості : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 280 с.

Тема 5. Концепції соціального характеру. Соціальні типи і типології особистості

План

1. Основні принципи типологізації в соціології та підстави для виокремлення соціальних типів.
2. Типологія особистості Р. Дарендорфа.
3. Поняття соціального характеру та типологія соціального характеру за Е. Фромом.
4. Типологія соціальних характерів за Д. Рісменом.
5. Стратегія життя як соціальний тип.
6. Тенденції сучасних соціологічних досліджень у колі проблем соціальної типологізації особистості.

Методичні вказівки до вивчення теми «Концепції соціального характеру, соціальні типи і типології особистості»

У рамках зазначеної теми слід звернути увагу на поняття типологізації як наукового процесу виведення типів та вибудовування типологій. При цьому слід уявити, що соціальна типологізація (виведення соціальних типів) – це одне з головних завдань соціології.

Особливу увагу слід звернути на поняття «ідеальний тип» М. Вебера, у якому досить вдало розкривається сутність процесу типологізації. Згідно із М. Вебером, ідеальний тип є продуктом творчої уяви (науковця, дослідника), який створюється шляхом ідеалізації і уявного синтезу найбільш значущих, з точки зору вченого, аспектів явища, що вивчається. Ідеальний тип не є відображенням дійсності, швидше він протистоїть їй, як така собі «утопічна конструкція». Із введенням цього поняття у науковий словообіг М. Вебер надав можливість розуміти та пояснювати емпіричну реальність шляхом співвідношення, порівняння її з ідеальним типом. Вчений виділив два різновиди ідеальних типів: *історичний*, який використовується для аналізу унікальних історичних конфігурацій (феодалізм, християнство, конфуціанство та ін.) і *соціологічний*, куди він включав розроблені ним типи соціальної дії (цілераціональна, цініснаціональна, традиційна та афективна).

За результатами засвоєння матеріалу з зазначеної теми студенти повинні бути готовими до дискусії на семінарському занятті на тему: «Життєві стратегії сучасної української молоді як соціальні типи».

Теми повідомлень

1. Поняття соціальної типології особистості. Відмінності соціальних та ментальних типологій.
2. Спільне та відмінне в існуючих соціальних типологіях особистості, запропонованих різними авторами.
3. Поняття «ідеального типу» за М. Вебером.
4. «Ідеальний», «базисний», «модальний» типи особистості.
5. Стратегії життя як приклад типологізації особистості.
6. Життєві стратегії сучасної молоді: типи та напрямки типологізації.
7. Стилі життя як соціальні типи.
8. Нетипова поведінка («святі», «герої», «диваки»), її особистісний та соціальний характер.

Перелік рекомендованих джерел

Основні джерела

1. Бохонкова Ю. О. Психологічні основи випереджальної стратегії поведінки особистості. Луганськ : Ноулідж, 2012. 405 с.
2. Маковецький А., Камбур А. Понятійно-категоріальний апарат соціології: Навчальний посібник. Чернівці : Рута. 78 с.
3. Матюхін Д. А. Процес соціалізації як умова формування стилю життя та соціальних практик молоді. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2018. Вип. 80. С. 135–145.
4. Подольська Є. А., Подольська Т. В. Соціологія: 100 питань, 100 відповідей. Київ : Інкос, 2009. С. 288–342.
5. Соціологія сім'ї та особистості : методичні рекомендації для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, що навчаються за

спеціальністю 054 «Соціологія» / ХНАУ ім. В. В. Докучаєва; каф. філософії, історичних і соціальних дисциплін ; авт.-упорядн. І. С. Нечитайло]. Харків, 2021. 70 с.

6. Черних Г. А. Концептуальна інтерпретація способів та механізмів індивідуальної активності в соціологічних теоріях кінця ХІХ початку ХХ ст. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць. Київ : Логос, 2012. Вип. 15. С. 41–48.

Допоміжні джерела

7. Гончаренко Ю. В. Соціально-психологічні особливості якості життєвого простору особистості. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2016. Т. 7. № 41. С. 108–116.
8. Злобіна О., Тихонович В. Суспільна криза і життєві стратегії особистості. Київ : Стилос, 2001. 237 с.
9. Мурадян О. С. Життєві стратегії особистості в умовах соціальних змін: соціологічний аналіз. *Соціологічні студії*. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. № 1 (2). С. 49–54.
10. Перегончук Н. В. Ситуація невизначеності перехідного періоду розвитку суспільства як психологічна умова формування професійної компетентності майбутнього психолога. *ScienceRise*. 2016. № 3 (1). С. 41–45.
11. Світлов О. Р. До питання розробки соціологічної класифікації мігрантів. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць. Київ : Логос, 2012. Вип. 14. 2012. С. 64–70.
12. Хоманс Дж. Соціальна поведінка: її елементарні форми. *Соціальні і гуманітарні науки*. 2001. Серія 11. «Соціологія». № 2. С. 47–69.
13. Швалб Ю. М., Тищенко Л. В. Майбутнє і сьогодення студентів з обмеженими функціональними можливостями: психологічні аспекти. Київ : Основа, 2015. 239 с.

Тема 6. Ідентичність та ідентифікація. Соціальні ідентичності особистості

План

1. Визначення поняття «ідентичність» в психології, філософії, соціології: спільні та відмінні риси.
2. Соціальні умови та фактори ідентифікації.
3. Сучасні тенденції наукового пояснення ідентичності та ідентифікації.
4. Поняття «соціальна ідентичність». Різноманіття соціальних ідентичностей.
5. Особливості «вимірювання» соціальної ідентичності в соціології (шкали та тести на ідентичність).
6. Національна та громадянська ідентичності українців: вплив війни.

*Методичні вказівки до вивчення теми
«Ідентичність та ідентифікація. Соціальні ідентичності особистості»*

Слід підкреслити, що тема, запропонована увазі студентів, завжди була і є проблемною та дискусійною. Цій темі і в соціології, і в психології, і в філософії присвячуються цілі симпозиуми та конференції. Тим не менш, само поняття ідентичності досі не має чіткого визначення, залишається занадто розмитим, принаймні в соціології. Тому основним завданням, яке кожен зі студентів, як майбутній соціолог, повинен для себе вирішити у результаті засвоєння зазначеної теми, – вміти чітко та влучно відповідати на запитання: «Що таке ідентичність та ідентифікація?». Для того, щоб це зробити, слід, перш за все, розділити ці два терміни. Не дивлячись на те, що у науковій літературі має місце плутанина в їх вживанні, якщо вдуматися, відповідь є очевидною: терміни «ідентифікація» та «ідентичність» співвідносяться, відповідно, яка процес та результат цього процесу. Окрім сказаного, для повного усвідомлення смислу цих двох понять необхідно провести смислові зв'язки між ними та такими поняттями, як «самосвідомість», «самовизначення», «самопізнання», «ототожнення».

Студенти мають бачити відмінності у психологічному та соціологічному підході до вивчення ідентичності та ідентифікації. Для цього, у першу чергу, слід згадати, що *ідентифікація* – один з механізмів соціалізації. Якщо цей механізм дає збій, відбуваються суттєві порушення у гармонічності протікання процесу соціалізації як процесу становлення (формування, конструювання) особистості. *Ідентичність* – усвідомлене віднесення індивідом самого себе до чогось або когось (людини, соціальної групи, спільноти, об'єкту, символу, кольору, місцевості тощо), у той же час – протиставлення себе чому-небудь або кому-небудь. *Соціальна ідентичність* – сукупність компонентів «Я-концепції» особистості, які переживаються нею на рівні усвідомлення приналежності до якої-небудь групи і у той же час – відмінності від інших груп.

У однієї особистості може бути багато ідентичностей. Сучасні соціальні реалії є такими, що ідентичності постійно змінюються, наслідком дуже високої соціальної динаміки є значне прискорення процесу відмирання «старих» та появи «нових» ідентичностей.

Необхідно також знати, як саме та за допомогою яких методів ідентичності досліджуються в психології та емпіричній соціології.

В результаті засвоєння теми «Ідентичність та ідентифікація. Соціальні ідентичності особистості» студенти повинні бути готовими до проведення процедури «вимірювання» власних ідентичностей, а також вміти інтерпретувати результати цього вимірювання у традиціях соціології.

Теми повідомлень

1. Ідентичність та ідентифікація: розгорнуте трактування та співвідношення понять.
2. Ідентифікація як механізм соціалізації.

3. «Самовідношення», «самоототожнення», «ідентифікація»: визначення та співвідношення понять.
4. Множинність та ієрархічна структура ідентичностей сучасної особистості.
5. Етнічні та національні ідентичності.
6. Професійні ідентичності та особливості процесу їх конструювання.
7. Гендерні ідентичності у світі, що трансформується.
8. Поняття «локальна ідентичність»: розгорнута трактовка, причини та фактори актуалізації.
9. Поняття актуалізованої ідентичності.
10. «Нав'язувані» та «альтернативні» ідентичності.
11. Політики ідентичності.

Перелік рекомендованих джерел

Основні джерела

1. Зозуляк-Слущик Р. В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка». 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2021. 223 с.
2. Маковецький А., Камбур А. Понятійно-категоріальний апарат соціології : Навчальний посібник. Чернівці : Рута. 78 с.
3. Подольська Є. А., Подольська Т. В. Соціологія: 100 питань, 100 відповідей. Київ : Інкос, 2009. С. 288–342.
4. Соціалізація особистості : нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. Кіровоград : ФОП Александрова М. В., 2016. 236 с.
5. Соціологія сім'ї та особистості : методичні рекомендації для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, що навчаються за спеціальністю 054 «Соціологія» / ХНАУ ім. В. В. Докучаєва; каф. філософії, історичних і соціальних дисциплін ; авт.-упорядн. І. С. Нечитайло]. Харків, 2021. 70 с.
6. Терлецька Л. Г. Процес самопізнання, його структура і роль у становленні особистості. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць. Київ : Логос, 2012. Вип. 14. С. 152–158.

Допоміжні джерела

7. Конспект лекцій з дисципліни «Соціологія» для студентів напряму 6.030601 «Менеджмент» / Укл.: І. І. Мачуліна. Дніпродзержинськ, ДДТУ, 2015. 67 с.
8. Москаленко В. В. Соціалізація особистості. Монографія. Київ : Фенікс, 2013. 540 с.
9. Вакуленко О. Дискусійні питання теорії та методики досліджень національної ідентичності в Україні. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2011. Вип. 13. С. 127–131.

10. Грабар Н. Г., Мазоренко М. О. Особистість в медіаспектаклі інформаційного суспільства. *The II International Scientific and Practical Conference «Modern trends of scientific development», January 18 -21. 2022, Vancouver, Canada.* Рр. 68–71.
11. Грабар Н. Г., Мазоренко М. О. *Медіаосвіта – основа для особистості у сучасному мас-медійному просторі. Людина, культура, техніка в новому тисячолітті : матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. 22–23 квіт. 2014 р.* Харків : Нац. аерокосміч. ун-т ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2014. С. 94–95.
12. Закон України «Про соціальні послуги». URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12066>.
13. Набруско І. Ю. Споживання як механізм конструювання ідентичності. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць.* Київ : Логос, 2012. Вип.15. С. 6–12.
14. Соціологічні дослідження в молодіжній роботі. Навчально-методичний посібник для фахівців, які працюють з молоддю. Київ : ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2021. 90 с.
15. Сокурянська Л. Г. Соціокультурні фактори конструювання і трансформації громадянської ідентичності сучасного студентства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* Соціологія. 2010. №3. С. 65–69.

Тема 7. Маргінальна особистість, девіантна особистість як соціальні феномени

План

1. Визначення поняття «маргінальна особистість», основні підходи до аналізу маргінальної особистості в класичній та сучасній соціології.
2. Маргінальні індивіди, групи та суспільства: загальне та особливе.
3. Фактори маргіналізації в умовах стрімких соціальних змін.
4. Основні соціологічні підходи до аналізу девіантної особистості.
5. Девіантні індивіди, групи, суспільства: загальні та особливі риси.
6. Сучасний погляд на девіантну особистість.
7. Прояви девіантної поведінки в умовах війни.

Методичні вказівки до вивчення теми «Маргінальна особистість, девіантна особистість як соціальні феномени»

Ключові поняття цієї теми не є новими для студентів. І все ж таки, слід пригадати визначення цих понять. *Маргінальність* є перехідним, пограничним станом особистості, пов'язаним, як правило, з втратою важливих життєвих сенсів та орієнтирів. *Девіація* є відхиленням від певної соціальної норми.

Слід звернути увагу, що при дослідженні цих двох феноменів соціолога цікавить, перш за все, їх соціальна обумовленість, соціальні функції та наслідки. Окрім того, необхідно уяснити, що маргінальними та девіантними можуть бути не тільки окремі особистості, але також малі та великі соціальні групи й навіть цілі суспільства.

Якщо говорити окремо про кожний з цих феноменів, слід підкреслити, що маргінальність у сучасній соціології (на відміну від класичної соціологічної думки) розглядається як цілком природне явище, пов'язане з високою соціальною динамікою та таке, що є обов'язковим супутником соціальної мобільності. Що ж стосується девіації, то, як і завжди, найпроблемнішим питанням, пов'язаним із розкриттям цього поняття, є питання неоднозначності та відносності соціальних норм. Те, що вважається девіацією в межах одних соціальних груп та суспільств, в межах інших може бути загально визнаною нормою. У результаті засвоєння основних положень теми «Маргінальна особистість, девіантна особистість як соціальні феномени» студенти повинні бачити зв'язок та взаємозалежність цих двох феноменів. Окрім того, студенти мають бути готовими до наведення конкретних прикладів маргінальних та девіантних особистостей, груп, спільнот, що мають місце в сучасному українському суспільстві та на цій основі подискутувати на тему: «Легалізація девіацій: «За» і «Проти»».

Теми повідомлень

1. Розгорнуте визначення поняття «маргінальна особистість».
2. Маргіналізація у сучасному суспільстві: фактори та наслідки.
3. Соціальні функції маргінальності.
4. Соціальна мобільність та маргінальність: співвідношення понять і процесів.
5. Девіація як відхилення від норми.
6. Девіація і соціальний контроль.
7. Соціальна солідарність, соціальна аномія та девіація (на основі наукових праць Е. Дюркгейма).
8. Види та форми девіантної поведінки.
9. «Нетипові» особистості. Соціальне виключення. Соціальна інтеграція.
10. Девіація та соціальний розвиток: сприяння чи перешкода?
11. Чи можлива девіація зі знаком «+»?
12. Чи можлива легалізація девіацій?
13. Самотність: норма чи відхилення?

Перелік рекомендованих джерел

Основні джерела

1. Зозуляк-Слущик Р. В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка». 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2021. 223 с.

2. Маковецький А., Камбур А. Понятійно-категоріальний апарат соціології: Навчальний посібник. Чернівці : Рута. 78 с.
3. Підлітки груп ризику : Оцінки і динаміка : буклет за 2016 р. URL : <http://knowledge.org.ua/uk/wpdm-package/buklet-otsinka-chyselnostipidlitkiv-hrup-ryzuku>.
4. Презентація результатів дослідження «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та наркотиків – ESPAD». URL : [http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/ESPAD_press_conf_20_09_2016_ukr-final%20\(2\)\(1\).pdf](http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/ESPAD_press_conf_20_09_2016_ukr-final%20(2)(1).pdf).
5. Підлісний М. М., Шубін В. І. Молодь як об'єкт соціологічного аналізу : монографія. Дніпропетровськ : ДДФА, 2011. 270 с.
6. Соціологія сім'ї та особистості : методичні рекомендації для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, що навчаються за спеціальністю 054 «Соціологія» / ХНАУ ім. В. В. Докучаєва; каф. філософії, історичних і соціальних дисциплін ; авт.-упорядн. І. С. Нечитайло]. Харків, 2021. 70 с.

Допоміжні джерела

7. Богданова Н. Культура життєтворчості особистості. Філософсько-світоглядний аналіз: наукове видання. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. 302 с.
8. Володарська Н. Д. Проблеми життєтворчості особистості з вадами здоров'я. Практична психологія та соціальна робота. 2005. №7. С. 50–54.
9. Гендерна психологія / Ю. Алексанлров, Л. Шевченко, О. Шахова, К. Маннапова, І. Нечитайло, Ю. Твердохвалова, А. Шиліна; заг. ред. О. Євдакмова, І. Клименко. – ХНУВС; ФОП Бровін. 2021. 280 с.
10. Грабовська С., Равчина Т. Конфлікти без насильства. Посібник. Львів, 2003. 276 с.
11. Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 квіт. 2015 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т права та масових комунікацій, Кафедра соціології та психології; Соціологічна асоціація України. Харків : ХНУВС, 2015. 166 с.
12. Злобіна О. Соціально-психологічні складові адаптивного потенціалу населення. Українське суспільство 1992-2009. Динаміка соціальних змін; за ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2009. 560 с.
13. Зоткін А. Соціальні практики пристосування населення. Українське суспільство 1992-2009. Динаміка соціальних змін; за ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2009. С. 247–257.
14. Панченко С. М. Підготовка молоді до особистісної життєтворчості – вимога часу. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія*. Київ : Пед. преса, 2000. Т. 2. Ч. 6. С. 58–63.

15. Кондов К. В. Соціальний контроль як умова та наслідок трудової діяльності. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2012. Вип.15. С. 72–79.
16. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. посібник. Київ : Либідь, 2011. 520 с.
17. Максимова Н. Ю., Толстоухова С. В. Соціально-психологічний аспект профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді. Київ : УДЦССМ, 2000. 82 с.
18. Пурло О. Ю. Особистість: суб'єкт або автор життєтворчості? *Проблеми сучасної психології: Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої*. Вип. 2. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. С. 269–275.
19. Світлов О. Р. До питання розробки соціологічної класифікації мігрантів. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2012. Вип.14. С. 64–70.
20. Христюк О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2014. – 192 с
21. Черезова І. О. Психологія життєвих криз особистості : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів]. Бердянськ, БДПУ, 2016. 193 с.

Тема 8. Основні функції сім'ї в суспільстві. Сім'я як джерело соціального та культурного капіталів

План

1. Функції сім'ї. Різні підходи до виділення і класифікації сімейних функцій.
2. Сімейні цінності в сучасному суспільстві.
3. Трансформація сімейних функцій на сучасному етапі розвитку українського суспільства.
4. Сучасна українська сім'я в умовах війни.

Методичні вказівки до вивчення теми

«Основні функції сім'ї в суспільстві. Сім'я як джерело соціального та культурного капіталів»

Пристаюючи до вивчення функцій сім'ї, слід згадати, що взаємозв'язок соціального інституту сім'ї і суспільства розкривається через систему суспільних потреб та виконуваних інститутом функцій з їх задоволення. Функції сім'ї можна визначити як спосіб прояву активності, життєдіяльності сім'ї та її членів.

Розглядаючи функції сім'ї, слід звернути увагу на розмаїття підходів до їх виділення і класифікації. При аналізі сім'ї як соціального інституту і малої

соціальної групи можна говорити про соціальні (по відношенню до суспільства) та індивідуальні (по відношенню до особистості) функції. Основними функціями сучасної сім'ї називають: репродуктивну, виховну, господарсько-побутову, економічну, первинного соціального контролю, духовного спілкування, соціально-статусну, дозвілєву, рекреаційну, емоційну, сексуальну, соціального захисту.

Деякі соціологи виділяють специфічні (які сім'я покликана виконувати незалежно від конкретних історичних та соціально-економічних умов: репродуктивна, виховна, екзистенційна) і неспецифічні (які сім'я змушена виконувати у певних конкретно-історичних і соціально-економічних умовах, наприклад, соціально-статусна) функції.

В епоху глобальних змін, що охопили все світове співтовариство, у тому числі й український соціум, важливим стає питання про цінності, що формуються «в умовах сімейного соціуму». Особливої актуальності на сьогодні набуває питання про науково обґрунтовану стратегію пошуку концептів, засобів і механізмів, що дають змогу «задіяти весь комплекс виховних установок і ціннісно-особистісних орієнтацій на підготовку молодого покоління до створення родини, виконання ролі відповідальних батьків у вихованні дітей.

Соціологи відзначають, що сім'я і сімейні цінності – один з елементів фундаменту культури; цінності залежать від низки чинників: потреб і цілей членів сім'ї, стажу подружнього життя, ступеня важливості тих чи інших цінностей, національних і релігійних особливостей тощо. При аналізі сімейних цінностей варто виділити два їх типи: самодостатній (соціальний статус і соціальна значущість сім'ї, відповідальність перед близькими, можливість самоствердження) та інструментальний (цінності-стосунки, цінності-якості, цінності-знання, уміння, навички).

Слід звернути увагу на те, що функції сім'ї глибоко історичні, тісно пов'язані з соціально-економічними умовами розвитку суспільства, тому з часом змінюється як характер функцій, так і їх ієрархія. Зміни, що відбулися в даному напрямку, пов'язані з вихованням, соціалізацією, сімейною працею.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні функції сім'ї. У чому сутність функцій по відношенню до суспільства і особистості?
2. Охарактеризуйте особливості виховної та соціалізуючої функцій сім'ї.
3. Поясніть сутність економічної і господарсько-побутової функцій сім'ї.
4. Розкрийте особливості виконання функцій для індивіда та суспільства в емоційній та дозвільній сферах діяльності сім'ї.
5. Як проявляється вплив соціокультурних умов розвитку суспільства на формування сімейних функцій та їх реалізацію?

6. Проаналізуйте основні проблеми, які впливають на процес соціалізації в сучасній сім'ї.

*Завдання для самостійної роботи
та підготовки до семінарського заняття*

1. Підготуйте тези відповіді на питання «Сім'я як основний агент первинної соціалізації особистості».

2. Складіть таблицю «Сімейні цінності», взявши за основу класифікацію, запропоновану П. Сорокіним.

Перелік рекомендованих джерел

Основні джерела

1. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія сім'ї : підруч. Київ : Знання, 2013. С. 72–93.
2. Слюсар Л. Українська сім'я в умовах війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2023, № 2 (52). С. 3–20. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2023.02.003>.
3. Столярчук О. А. С Психологія сучасної сім'ї : навч. посіб. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.
4. Сім'я та сімейні цінності в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку : моногр. / Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України. Київ : ТОВ «Основа-Принт», 2011. 248 с.
5. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. Київ: ТОВ «Основа-Принт», 2009. 248 с.
6. Соціологія сім'ї та особистості : методичні рекомендації для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, що навчаються за спеціальністю 054 «Соціологія» / ХНАУ ім. В. В. Докучаєва; каф. філософії, історичних і соціальних дисциплін ; авт.-упорядн. І. С. Нечитайло]. Харків, 2021. 70 с.

Допоміжні джерела

7. Балабух І. М., Осецька Л. В. Трансформація сімейно-шлюбних орієнтацій сучасної української молоді. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2009. Вип. 4. С. 23–30.
8. Балакірева О. М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві. *Український соціум*. 2007. № 2. С. 7–19.
9. Лучковський В. В. До питання про ознаки фактичних шлюбних відносин у правовій доктрині. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Дев'ятнадцять осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23 жовтня 2020 року)*. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 173–176.
10. Помиткіна Л. В., Злагодух В. В., Хімченко Н. С., Погорільська Н. І. Психологія сім'ї: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с.

11. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. Київ : ТОВ «Основа-Принт», 2009. 248 с.
12. Ткачук Н. С. Вплив сім'ї а соціалізацію дитини молодшого шкільного віку Міжвузівська (заочна) науково-практична конференція «Актуальні проблеми соціальної роботи: виклики сучасності» (Хмельницький, 15 травня 2020 року). С. 81–86.
13. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні. Київ : АДЕФ-Україна, 2008. 256 с.
14. Kuijsten A. Recent trends in household and family structures in Europe. *Household Demography and Household Modelling*. New York and London. Plenum Press, 1995. №14. Pp. 53–84.
15. The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses / Edited by M. Macura, A. L. MacDonald, W. Haug. UN, New York and Geneva, 2005. 300 p.

Тема 9. Основні соціально-демографічні характеристики сім'ї

План

1. Структура сім'ї. Типологія сім'ї.
2. Поняття «репродуктивна поведінка сім'ї». Основні елементи репродуктивної поведінки. Репродуктивний цикл як складова репродуктивного процесу.
3. Поняття «життєвий цикл сім'ї», стадії життєвого циклу сім'ї.
4. Соціологічний аналіз категорій «умови життя сім'ї», «спосіб життя сім'ї».
5. Соціально-демографічні зміни в умовах війни та їх вплив на сучасну українську сім'ю.

Методичні вказівки до вивчення теми

«Основні соціально-демографічні характеристики сім'ї»

Пристаюючи до розгляду теми, слід урахувати, що соціально-демографічні характеристики сім'ї включають в себе основні показники кількісної та якісної оцінки параметрів сім'ї на певний відрізок часу в середньому по всім родинам або в співвідношенні на 1000 сімей. З прикладами соціально-демографічних характеристик можна ознайомитися у рекомендованих статтях.

Подальшої уваги потребує положення про те, що типи сімейних структур різноманітні й утворюються в залежності від характеру подружжя, спорідненості та батьківства. Таким чином, структура сім'ї – це склад сім'ї і число її членів у сукупності їх взаємин. Аналіз структури сім'ї дає можливість відповісти на питання: як реалізуються функції даної сім'ї, зі скількох поколінь складається сім'я, як представлені шлюбні відносини, як розподілені обов'язки та ролі?

Вивчаючи типологію шлюбно-сімейних відносин, слід звернути увагу на те, що традиційно виділяють шість підстав для класифікації типів сімей:

- за типом подружжя (моногамія, полігамія);
- за типом владних відносин (патріархальна, матріархальна, егалітарна);
- за принципом вибору шлюбного партнера (екзогамія, ендогамія);
- за просторово-територіальною локалізацією (патрилокальна, матрилокальна, неолокальна);
- за кількістю членів сім'ї (нуклеарна, розширена);
- за наявністю та кількістю дітей (бездітна, малодітна, середньодітна, багатодітна).

Для детального вивчення структури й типології сім'ї слід звернутися до рекомендованої літератури. Самостійно слід опрацювати навчальний матеріал, який стосується репродуктивної поведінки (системи дій і відносин, які опосередковує народження певної кількості дітей у сім'ї (а також поза шлюбом), звернувши увагу, що репродуктивна поведінка сім'ї формує репродуктивний процес, який в силу повторюваності певної послідовності подій носить, в свою чергу, циклічний характер, тобто складається з репродуктивних циклів сім'ї. Слід проаналізувати одну з найважливіших категорій соціологічного дослідження шлюбно-сімейних відносин – «життєвий цикл сім'ї». Стадії життєвого циклу сім'ї характеризують становлення шлюбно-сімейних відносин в залежності від виконання сімейних ролей, пов'язаних з батьківством. Доречно звернутися до запропонованого А. Антоновим критерія (за послідовністю стадій батьківства) визначення стадій життєвого циклу сім'ї.

Теми рефератів та повідомлень

1. Планування сім'ї та національні традиції.
2. Соціальний портрет сучасної української родини.
3. Батьківство в сучасних соціокультурних умовах.
4. Проблеми статусно-рольової диференціації у сучасній родині.
5. Демографічна політика України на сучасному етапі.
6. Розвиток і стабілізація молодого сім'ї.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть критерії типології сімей.
2. Дайте визначення понять «репродуктивна поведінка», «репродуктивний процес», «репродуктивний цикл».
3. Охарактеризуйте економічні, соціальні та психологічні репродуктивні мотиви. Назвіть стадії життєвого циклу сім'ї.
5. Якими показниками характеризуються категорії соціологічного вивчення сім'ї «умови життя», «спосіб життя»?
6. Назвіть основні соціально-демографічні характеристики сім'ї.

Завдання для самостійної роботи

1. За матеріалами статей, наданих у переліку рекомендованих джерел, складіть соціальний портрет сучасної родини, використовуючи основні соціально-демографічні характеристики сім'ї.
2. Використовуючи вивчений матеріал і метод сімейних біографій, складіть життєву історію своєї родини.
3. Опишіть чинники макро- і мікросередовища, що найбільше впливають на умови життя сучасної української родини.

Перелік рекомендованих джерел

Основні джерела

1. Слюсар Л. І. Шлюб в Україні у демографічному вимірі: історія і сучасність / НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. Київ, 2021. 180 с.
2. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія сім'ї : підруч. Київ : Знання, 2013. С. 72–93.
3. Курило І. О. Тенденції народжуваності в Україні у контексті подальшої транс форм ації суспільства. *Демографія та соціальна економіка*. 2006. №1. С. 43–47.
4. Соціологія сім'ї та особистості : методичні рекомендації для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, що навчаються за спеціальністю 054 «Соціологія» / ХНАУ ім. В. В. Докучаєва; каф. філософії, історичних і соціальних дисциплін ; авт.-упорядн. І. С. Нечитайло]. Харків, 2021. 70 с.

Допоміжні джерела

5. Ноур А. М. Українська сім'я у сучасному соціумі: реалії і тенденції *Український соціум*. 2002. № 1. С. 104–110.
6. Оксамитна С. Динаміка сімейного стану та складу сім'ї. *Українське суспільство 1994–2004. Моніторинг соціальних змін* / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ, 2004. С. 73–80.
7. Психологія молодого сім'ї : монографія / М. І. Мушкевич, Р. П. Федоренко, Т. І. Дучимінська, Л. І. Магдисюк. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 235 с.
8. Стешенко В. С. Деякі теоретичні аспекти протидії демографічній кризі в Україні» / *Формування ринкової економіки: Зб. наук. праць: Спец. вип.: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Демократичний розвиток України та пріоритетні завдання демографічної політики»*. Т.1. Київ : КНЕУ, 2006. С. 144–155.
9. Чуйко Л. В. Стратегія розвитку сім'ї: концептуальні засади / *Формування ринкової економіки: Зб. наук. праць: Спец. вип.: Матеріали Міжнар. науково-практ. конф. «Демократичний розвиток України та пріоритетні завдання демографічної політики»*. Т.2. Київ : КНЕУ, 2006. С. 285–292.
10. Шинкаренко І. Сім'я в умовах війни: психологічні, психосоціальні та

Тема 10. Причини дестабілізації сімейних відносин

План

1. Чинники задоволеності й незадоволеності шлюбом. Нестабільність шлюбу.
2. Сімейні конфлікти: сутність, основні причини, види.
3. Причини і мотиви розлучень.
4. Девіантна поведінка в шлюбно-сімейних відносинах.
5. Чинники дестабілізації сімейних відносин в умовах війни.

Методичні вказівки до вивчення теми «Причини дестабілізації сімейних відносин»

Дана тема складається з двох частин: аналізу сімейних конфліктів і процесів дезінтеграції сім'ї та її руйнування.

Розглядаючи форми прояву дестабілізації шлюбно-сімейних відносин (розбіжність, напруженість, конфлікт), слід звернути увагу на визначення поняття «конфлікт». Воно трактується як загострення суперечностей між членами сім'ї на основі розходження ідей, поглядів внаслідок низького рівня етико-психологічної культури.

У сучасній соціологічній та психологічній літературі існує безліч типологій сімейних конфліктів: за гостротою протікання, за суб'єктами, за цілями, за джерелами виникнення тощо. Для більш повного осмислення сутності конфлікту слід розрізняти конфлікт сімейний і конфлікт подружній. Конструктивність вирішення конфліктів залежить від членів сім'ї.

Існує п'ять стилів поведінки в конфлікті: співпраця, поступка, домінування, уникнення, компроміс. Інтерес представляє аналіз різних типів сімейних конфліктів, зміни стилів поведінки в конфлікті залежно від традицій і культури даного суспільства.

При розгляді проблеми дезінтеграції і руйнування сім'ї слід пам'ятати, що соціологічне вивчення розлучення містить у собі аналіз, насамперед, соціокультурних та історичних особливостей розлучення як з точки зору його причин, так і з урахуванням існуючої законодавчої бази, прийнятих у суспільстві норм, цінностей і зразків поведінки, соціальних наслідків розлучення. Особливу увагу слід приділити концепції переходу від традиційної форми розлучення до сучасної. Розглядаючи девіантну поведінку в сім'ї, необхідно виходити з того, що вона визначається не лише як відхилення від загальноприйнятих норм поведінки, а така, яка несе загрозу нормальному життю і діяльності людини або оточуючих людей, має соціально негативні наслідки. Найбільш поширені форми девіантної поведінки в родині – алкоголізм, наркоманія, різні види насильства.

Теми рефератів і повідомлень

1. Сімейне насильство: проблема суспільства чи сім'ї.
2. Розлучення: їх причини та соціальні наслідки.
3. Особливості діагностики, попередження та профілактики різних видів сімейних конфліктів.
4. Позитивний і негативний конфлікт у родині.
5. Проблеми взаємин «батьків» і «дітей».

Питання для самоконтролю

1. Перерахуйте чинники стабільності шлюбно-сімейних відносин.
2. Назвіть основні групи причин сімейних конфліктів.
3. Охарактеризуйте стилі поведінки в конфлікті.
4. Назвіть причини і мотиви розлучень, охарактеризуйте особливості поведінки при розлученні.
5. Розкрийте сутність поняття «девіантна поведінка в сім'ї». Охарактеризуйте чинники, що обумовлюють девіантну поведінку.

Завдання для самостійної роботи

1. Опишіть сімейний конфлікт та стилі поведінки в конфлікті на прикладах з художньої літератури.
2. Підготуйте тези за темою «Девіантна поведінка в сімейно-шлюбних відносинах».

Перелік рекомендованих джерел

Основні джерела

1. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія сім'ї : підруч. Київ : Знання, 2013. 223 с.
2. Слюсар Л. Українська сім'я в умовах війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2023, № 2 (52). С. 3–20. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2023.02.003>.
3. Соціологія сім'ї та особистості : методичні рекомендації для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, що навчаються за спеціальністю 054 «Соціологія» / ХНАУ ім. В. В. Докучаєва; каф. філософії, історичних і соціальних дисциплін ; авт.-упорядн. І. С. Нечітайло]. Харків, 2021. 70 с.
4. Холмогорова А. Б. Сімейні фактори депресії. *Питання психології*. 2005. № 6. С. 63–71.

Допоміжні джерела

5. Балабух І. М., Осецька Л. В. Трансформація сімейно-шлюбних орієнтацій сучасної української молоді. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Вип. 4. 2009. С. 23–30.
6. Буленко Т. В. Соціально-психологічні основи функціонування сучасної молоді сім'ї. *Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2010. № 9.
7. Кравченко Т. В. Особливості виховання та соціалізації дитини в сучасній українській сім'ї. *Український соціум*. 2004. № 2 (4). С. 98–102.
8. Молодіжна сімейна політика в Україні. / Ничипоренко С. В. Умань : Н70 Видавець «Сочінський», 2011. 217 с.
9. Мороз Є. О. Трансформація сімейного виховання як детермінанти накопичення та формування культурного капіталу в контексті сучасних суспільних процесів. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2012. Вип. 14. С. 32–38.
10. Оксамитна С. Динаміка сімейного стану та складу сім'ї. *Українське суспільство 1994–2004. Моніторинг соціальних змін* / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ, 2004. С. 73–80.
11. Сімейний кодекс України. *Урядовий кур'єр*. 2002. № 144.
12. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 364 с.

Тема 11. Тенденції розвитку сучасних відносин у сім'ї

План

1. Основні проблеми і тенденції розвитку сучасної сім'ї. Модерністська і кризова парадигми в поглядах на розвиток сім'ї.
2. Сутність і основні принципи сімейної політики держави. Соціальна підтримка та соціальна робота як форми сімейної політики.
3. Сутність та основні напрямки демографічної політики держави.
4. Переоцінка цінностей та перерозподіл сімейних ролей в сучасній українській сім'ї в умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

Методичні вказівки до вивчення теми «Тенденції розвитку сучасних відносин у сім'ї»

Необхідно засвоїти, що на сучасному етапі розвитку сім'ї виявляються такі тенденції її зміни як соціального інституту: масова нуклеаризація сім'ї; зменшення числа сімей, що складаються з трьох поколінь; кон'югалізація сім'ї (зведення її головним чином до подружньої пари як центру сімейного об'єднання з ослабленими спорідненістю і батьківством); рівність статей; зниження кількості шлюбів і збільшення частки незареєстрованих шлюбів; зростання кількості неповних сімей; малодітність сім'ї; нестабільність сім'ї, що виявляється у збільшенні кількості розлучень. Трансформаційні процеси можна

простежити на рівні зміни сімейних функцій, сімейної структури, цінностей і зразків поведінки.

Слід мати на увазі, що в соціології існує два протилежні підходи до розгляду процесу трансформації сім'ї. Парадигма модернізації інтерпретує всі зміни як прояви прогресивних процесів, що відбуваються в суспільстві. Під кризою сім'ї розуміється ослаблення сім'ї як соціального інституту в масштабах суспільства, що проявляється, перш за все, в недостатньому виконанні репродуктивної і соціалізуючої функцій, а також супроводжується ослабленням триєдності подружжя-батьківства-спорідненості. На відміну від кризи, поняття «дезорганізація родини» визначається, як руйнування шлюбних союзів і сирітство дітей та не впливає на сімейні цінності.

Особливу увагу слід приділити вивченню основних принципів сімейної політики держави, її широкого і вузького розуміння. Невід'ємною частиною сімейної політики є також демографічна політика держави як система соціальних заходів, спрямованих на формування усвідомленої демографічної поведінки, яка бажана для суспільства.

Теми рефератів і повідомлень

1. Особливості соціальної роботи з сім'ями.
2. Вплив глобальних проблем людства на сімейні цінності.
3. Соціальне й фізичне здоров'я сім'ї як чинник здоров'я нації.
4. Стан і тенденції розвитку сучасної сім'ї в Україні.
5. Концепції модернізації і кризи сім'ї.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні тенденції розвитку шлюбно-сімейних відносин у сучасному суспільстві.
2. Порівняйте концепції модернізації сім'ї і кризи сім'ї.
3. Як впливають соціальні та економічні умови суспільства на життя сучасної сім'ї?
4. Що таке «здоров'я сім'ї» в соціологічному ракурсі?
5. Розкрийте зміст і сутність сімейної політики держави.

Завдання для самостійної роботи

1. Проведіть порівняльний аналіз традиційної та сучасної моделей сім'ї.
2. Які заходи, на вашу думку, в рамках сімейної політики держави необхідні для поліпшення демографічної ситуації в Україні? Обґрунтуйте свою відповідь.
3. Зробіть реферативний огляд спеціальних періодичних видань за останні два роки з проблем шлюбу та сім'ї.

Перелік рекомендованих джерел

Основні джерела

1. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія сім'ї : підруч. Київ : Знання, 2013. 223 с.
2. Молодіжна сімейна політика в Україні / Ничипоренко С. В. Умань : Н70 Видавець «Сочінський», 2011. 217 с.
3. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2947-14>.
4. Соціологія сім'ї та особистості : методичні рекомендації для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, що навчаються за спеціальністю 054 «Соціологія» / ХНАУ ім. В. В. Докучаєва; каф. філософії, історичних і соціальних дисциплін ; авт.-упорядн. І. С. Нечитайло]. Харків, 2021. 70 с.
5. Стешенко В. С., Піскунов В. П. Деякі теоретичні аспекти протидії демографічній кризі в Україні. *Формування ринкової економіки : зб. наук. праць : спец. вип. : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Демографічний розвиток України та 197 пріоритетні завдання демографічної політики»*. Київ : КНЕУ, 2006. С. 144–155.

Допоміжні джерела

6. Балабух І. М., Осецька Л. В. Трансформація сімейно-шлюбних орієнтацій сучасної української молоді. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2009. Вип. 4. С. 23–30.
7. Ничипоренко С. В. Соціальні проблеми молодих сімей в Україні. *Дні науки : матеріали науково-практичної конференції [«Соціальні технології : соціологія та соціальна робота»], (Запоріжжя, 27-28 жовтня 2005р.) ; [ред. кол. В.М. Огаренко та ін.] / Гуманітарний університет „ЗІДМУ”*. Запоріжжя : Гуманітарний університет „ЗІДМУ”, 2005. С. 273–274.
8. Повалій Л. В. Виховання підлітків у неповній сім'ї: навч.-метод. посіб. / Акад. пед. наук України, Ін-т проблем виховання. Київ : Пед. думка, 2008. 104 с.
9. Сім'я та сімейні цінності в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку : монографія / Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України. Київ : ТОВ «Основа-Принт», 2011. 248 с.
10. Ткачишина О. Р. Актуальні проблеми стосунків поколінь та причини їх виникнення у сучасній сім'ї. *Практична психологія та соціальна робота*. 2009. № 7. С. 5–8.
11. Chepeleva N., Chorn O., Nечитайло I., Pidcyasov Ye., Yelchaninova T., Zhvaniia T. Formation and transformation of women's ideas about maternity before and after childbirth: social-psychological analysis of factors. *AD ALTA: Journal of interdisciplinary research*. 2023. Special I. (13/01-XXXIV.) Pp. 91–97. URL: 13/01-XXXIV. - Magnanimitas.

12. Wennemo I. Sharing the Costs of Children. *Studies on the Development of Family Support in the OECD countries*. Swedish Institute for Social Research, Stockholm, 1994. Pp. 35–58.

Тема 12. Методи дослідження сім'ї та особистості в соціальних та поведінкових науках

План

1. Напрямки дослідження сім'ї та особистості в емпіричній соціології.
2. Якісні та кількісні методи дослідження сім'ї та особистості: загальна характеристика, переваги та недоліки.
3. Ефективність поєднання якісних та кількісних методів при соціологічному дослідженні сім'ї та особистості.

Методичні вказівки до вивчення теми «Методи дослідження сім'ї та особистості в соціальних та поведінкових науках»

Зазначена тема є заключною та підсумковою з курсу «Соціологія сім'ї та особистості». Її цілями припускається залучення тих знань, які були отримані студентами в рамках курсу «Методи збору соціологічних даних» (чи подібного). Основним завданням теми є навчитися застосовувати отримані знання на практиці, тобто при організації та проведенні соціологічних досліджень.

Слід згадати, що в емпіричній соціології має місце розмежування двох стратегій соціологічного дослідження: кількісної та якісної. Кількісні методи дослідження, тобто такі, які припускають залучення великої кількості респондентів (анкетування, формалізоване та напівформалізоване інтерв'ю тощо), вважаються традиційними для соціології та більш точними, а їх результати – об'єктивними. Якісні методи, тобто такі, які обмежуються невеликою кількістю респондентів (кейс-стаді, етнографічні та історичні методи, біографічний та автобіографічний метод, а також метод історії сім'ї та ін.) вважаються менш точними, а їх результати – суб'єктивними.

Необхідно приділити увагу розгляду процедури контент-аналізу як якісно-кількісного методу, який сьогодні активно застосовується соціологами (як і психологами, маркетологами та ін.) у дослідницькій практиці. Найголовнішим у вивченні зазначеної теми є усвідомлення того, що повноцінне професійне соціологічне дослідження не може обмежуватися тільки-но кількісними чи якісними методами. Задля досягнення максимально можливої точності та повноти висновків, зазвичай, виникає необхідність поєднання цих методів.

У результаті засвоєння матеріалу за цією темою студенти повинні чітко розрізняти недоліки та переваги кількісних та якісних методів при дослідженні

сім'ї та особистості, бути готовими до презентації та подальшого аналізу біографій, автобіографій, фотографій та будь яких інших документів, які можуть виступити у якості дослідницького матеріалу, або ж презентації інструментарію кількісного дослідження по проблемам сім'ї та особистості у суспільстві.

Теми рефератів та повідомлень

1. «Кейс-стаді» – якісний метод соціологічного дослідження сім'ї: переваги, недоліки, процедура застосування.
2. Етнографічні та історичні методи дослідження особистості в соціології.
3. Автобіографічний метод та метод історії сім'ї: специфіка застосування при вивченні проблем маргінальності, девіації та інших спільних для особистості і суспільства проблем.
4. Метод глибинних інтерв'ю та фокусованих групових інтерв'ю при дослідженні особистості: процедурні особливості та ефективність.
5. Специфіка застосування опитувальних методик задля отримання наукової інформації про шлюбно-сімейні стосунки (анкетування, формалізоване та напівформалізоване інтерв'ю).
6. Аналіз документів як метод дослідження особистостей, соціальних груп (в тому числі й сім'ї) та суспільств.
7. Візуальна соціологія та «візуальні методи» при дослідженнях сім'ї та особистості.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть напрямки дослідження особистості у сучасній соціології.
2. У чому виявляються особливості вивчення шлюбно-сімейних стосунків?
3. Визначте основні категорії соціології особистості, а також соціології сім'ї. В чому вони збігаються/розходяться і чому?
4. У чому полягає специфіка методології соціологічних досліджень сім'ї?
5. У чому полягає специфіка методології соціологічних досліджень особистості?
6. Назвіть традиційні методи соціологічного дослідження сім'ї та особистості.
7. Які якісні методи використовуються при дослідженні шлюбно-сімейних відносин, а також при дослідженні особистості?

Завдання для самостійної роботи

1. Напишіть дослідницьку роботу про свою сім'ю, використовуючи (авто)біографічний метод.
2. Напишіть дослідницьку роботу про процес формування своєї особистості, використовуючи (авто)біографічний метод.

Перелік рекомендованих джерел

Основні джерела

1. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія сім'ї : підруч. Київ : Знання, 2013. 223 с.
2. Маковецький А., Камбур А. Понятійно-категоріальний апарат соціології: Навчальний посібник. Чернівці : Рута. – 78 с.
3. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста / Дж. Г. Мід; пер. з англ. Т. Корпало. Київ : Український Центр духовної культури, 2000. 416 с.
4. Соціологія сім'ї та особистості : методичні рекомендації для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, що навчаються за спеціальністю 054 «Соціологія» / ХНАУ ім. В. В. Докучаєва; каф. філософії, історичних і соціальних дисциплін ; авт.-упорядн. І. С. Нечитайло]. Харків, 2021. 70 с.
5. Харченко О. І. Порівняльна характеристика методологічних підходів у соціологічних дослідженнях. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2011. Вип.13. С. 103–109.
6. Яблонська Т. М. Актуальні проблеми досліджень сучасної сім'ї в Україні. *Український соціум*. 2004. № 2. С. 80–84.

Допоміжні джерела

7. Гніт Ю. М. Можливості та обмеження інтерпретативної соціології в дослідженні ідентичності. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2017. № 1. С. 50–60.
8. Закон України від 21.06.2001 № 2558-III «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2558-1>.
9. Римаренко І. В. Зміна шлюбно-сімейних відносин в Україні. *Науковий огляд*. 2019. № 6(59).
10. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї: навч. посіб. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.
11. Сушко А. Стабільність молодшої сім'ї в Україні: Соціально-філософські та демографічні аспекти. *Мультиверсум. Філософський альманах*. Київ: Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2004. С. 235–242.
12. Сім'я та сімейні цінності в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку : моногр. / Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України. Київ : ТОВ «Основа-Принт», 2011. 248 с.
13. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні. Київ : АДЕФ-Україна, 2008. 134 с.
14. Vodnik V. D., Klimova G. P., Pidkurkova I. V. Sociological methods of research of juvenile delinquency. *Вісник національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. Харків : Право, 2021. № 3 (50). С. 232–254.

ЗАГАЛЬНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ

Індивідуальна робота студентів передбачає виконання наступних видів робіт (не більше двох робіт за весь курс, бажано, по одному за кожним модулем):

1. *Обов'язковий вид.* Підготовка письмової тематичної роботи за будь-якою темою (з представленого нижче переліку) та її захист на семінарському занятті (по відповідній темі) чи в індивідуальному порядку перед викладачем (за певних вагомих обставин).
2. *Додатковий вид.* Підготовка та проведення «круглого столу» за однією (будь-якою) темою курсу.

Вимоги та рекомендації до написання письмових тематичних робіт

- 1) Обрану тему можна перефразувати, звузити, розширити тощо.
- 2) Окрім реферативного опису робота обов'язково повинна містити виклад власних думок студента за обраною темою.
- 3) Робота обов'язково повинна носити соціологічний характер.
- 4) Робота повинна мати логічну структуру (вступ, основну частину, висновки).
- 5) При написанні основної частини, рекомендується відштовхуватися від визначень ключових понять теми. Наприклад, якщо обрана тема «Виховання і самовиховання особистості», то ключовими тут будуть поняття «особистість», «виховання», «самовиховання».
- 6) Використання не менше *трьох* літературних джерел серед яких повинні бути представлені не тільки підручники, але й наукові праці дослідницького характеру (статті, монографії);
- 7) Обов'язкова наявність списку літератури;
- 8) Обов'язкова наявність посилань (у квадратних дужках) на використані літературні джерела.
- 9) У якості літературних джерел допускається використання статей або інших оригінальних наукових матеріалів, узятих з Інтернету. Але **не** готові реферати, курсові, контрольні тощо.
- 10) *Самостійність роботи* – найголовніша вимога. Робота обов'язково проходить перевірку на наявність запозичень. Готові реферати, «викачані» з популярних студентських сайтів не приймаються, їх представлення студентом розцінюється як факт порушення академічної доброчесності.

Вимоги до оформлення письмової тематичної роботи або реферату:

- 1) Обсяг – 8–10 аркушів формату А-4;
- 2) Шрифт – Times New Roman, кегль – 14;
- 3) Інтервал – 1,5;
- 4) Поля – всі по 2 см;
- 5) Вирівнювання – «по ширині».

ТЕМАТИКА ПИСЬМОВИХ ІНДИВІДУАЛЬНИХ РОБІТ

1. Унікальність та соціальність особистості.
2. Особистість як об'єкт і суб'єкт соціальних змін.
3. Характеристика та співвідношення процесів виховання і самовиховання особистості.
4. Інститут освіти як суб'єкт соціалізації.
5. Соціалізуючі функції сучасної української сім'ї.
6. Соціалізація в школі: труднощі та протиріччя.
7. Специфіка процесу соціалізації у закладі вищої освіти.
8. Роль засобів масової інформації та комунікації в процесі соціалізації.
9. Сучасна кінематографія та її соціалізуючий потенціал.
10. Друзі та товариші: роль як агентів соціалізації на різних етапах життя особистості.
11. Віртуальний світ як простір соціалізації.
12. Соціалізація дітей і дорослих: загальне й особливе.
13. Соціальна активність особистості: визначення та форми прояву.
14. Життєві стратегії особистості: типи і типології.
15. Девіантна особистість та особливості поведінки, що відхиляється від норми.
16. Геніальна особистість: девіація зі знаком «+»?
17. Феномен дітей «Індиго» як предмет соціологічного аналізу.
18. Самогубство як особистісна та соціальна проблема.
19. Легалізація «девіацій» (наркоманії, проституції тощо) як соціальна дилема та соціологічна проблема.
20. Алкоголізм як хронічне захворювання та соціальна епідемія: особистісні та соціальні чинники й наслідки.
21. Соціальна обумовленість зростання злочинності.
22. Особистість як об'єкт і суб'єкт насильства.
23. Деградація особистості: соціологічна інтерпретація процесу.
24. Особистість, гендер та суспільство.
25. Харизматична особистість як суб'єкт соціальних змін.
26. Соціологічний аналіз лідерства.
27. Особистість в колективі: соціологічне вивчення малих соціальних груп (структури, характеру взаємовідносин та ін.).
28. Соціальна зрілість особистості: суть і чинники формування.
29. Протиріччя фізіологічного і соціального визрівання молоді як соціальна проблема.
30. Соціальне (само)руйнування особистості: суть і форми прояву.
31. Самотність як соціальна проблема.
32. Самотня особистість в сучасному світі: девіація чи норма?
33. Шкільний боулінг: девіація чи норма?
34. Самоосвіта особистості за сучасних соціальних умов.
35. Творча особистість, фактори та умови розвитку: погляд соціолога.
36. Різновиди діяльності як підстави типології особистості.

37. Політична та аполітична особистість: соціологічна інтерпретація.
38. Від ціннісної свідомості особистості до ціннісної свідомості суспільства.
39. Соціологічне дослідження особистості: досвід емпіричної соціології (ефективні методи і дослідницькі методики).
40. Рухи фемінізму і ставлення до них у сучасному українському суспільстві.
41. Батьківство в сучасних соціокультурних умовах.
42. Позитивний і негативний конфлікт у сім'ї.
43. Проблеми становлення та розвитку молодшої сім'ї.
44. Вплив глобальних проблем людства на сімейні цінності.
45. Ставлення сучасної молоді до сімейних цінностей.
46. Шлюбно-сімейні установки сучасної молоді.
47. Зміна сімейних ролей: гендерний аспект.
48. Проблеми формування сімейних цінностей у період економічної кризи.
49. Девіантна поведінка в шлюбно-сімейних відносинах.
50. Соціальне та фізичне здоров'я сім'ї як фактор здоров'я нації.
51. Альтернативні стилі сімейного життя.
52. Міжпоколінні конфлікти в сучасній сім'ї.
53. Особливості діагностики, попередження і профілактики різних видів сімейних конфліктів.
54. Вплив сімейної соціалізації на професійні та освітні установки молоді.
55. Роль засобів масової інформації та комунікації у формуванні іміджу сім'ї.
56. Соціальний портрет сучасної української сім'ї.
57. Розлучення: причини та соціальні наслідки.
58. Сексуальна поведінка підлітків і молоді в сучасних умовах.
59. Історії сімей як об'єкт соціологічного дослідження.

Вимоги до підготовки повідомлень на семінарські заняття

Повідомлення готуються в усній або письмовій формі з використанням одного або декількох літературних джерел. Підготовка повідомлення в письмовій формі дозволяє отримати бали у тому випадку, якщо студент не встиг виступити на семінарському занятті. Повідомлення повинне містити короткий виклад матеріалу за темою і власну оцінку цього матеріалу студентом (що є обов'язковим!).

Кількість отриманих на семінарському занятті балів залежить від наявності чіткого формулювання власної точки зору студента відносно викладеного матеріалу, змісту, кількості джерел, характеру виступу.

Повідомлення, підготовлені письмово, не обмежуються за обсягом. Бажаною вимогою (окрім перелічених вище), що висувається до письмових повідомлень, є перелік використаних джерел з посиланнями на них за текстом.

Вимоги до підготовки сценарію «круглого столу» (як додаткового виду роботи – для коригування рейтингу)

Сценарій «круглого столу» готується за будь-якою темою семінарського заняття одним зі студентів. Основне завдання студента – контроль за підготовкою виступів учасників дискусії. Сценарій повинен включати: вступну частину (яка проговорюється модератором); основну частину (перелік тем повідомлень з вказівкою прізвищ спікерів, а також передбачуваних дискусійних питань, які можуть виникнути з тієї або іншої проблеми, позначеної в повідомленні); завершальну частину (яка також проговорюється модератором).

Сценарій повинен узгоджуватися з викладачем заздалегідь. Бажано подавати його на попередню перевірку викладачеві у письмовому вигляді. Бажано, щоб студент, що готує сценарій, виступив також і в ролі модератора (одноосібно або в парі з ким-небудь з одногрупників).

Вимоги до складання кросворду (як додаткового виду роботи – для коригування рейтингу)

Кросворд повинен містити не менше десяти слів, які змістовно відбивають тематику курсу. Обов'язкових вимог до оформлення немає. Бажаною є презентація кросворду в аудиторії.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЕКЗАМЕНУ

Блок 1 (про особистість)

1. Поясніть, що є предметом вивчення соціології особистості? Назвіть основні функції соціології особистості.
2. Надайте визначення поняття «особистість» з філософської, психологічної та соціологічної точки зору. Поясніть, в чому полягають змістовні відмінності у вивченні особистості різними науками?
3. Поясніть, в чому полягає специфіка власне соціологічного підходу до визначення особистості?
4. Наведіть основні положення теорії «дзеркального Я». Яким є внесок цієї теорії у розвиток соціологічного знання про особистість?
5. Поясніть, в чому полягає символічний характер соціальної взаємодії? Аргументуйте, в чому полягає роль символів у соціальному житті особистості?
6. Наведіть основні положення теорії розвитку особистості за З. Фрейдом. Яким є внесок цієї теорії у розвиток соціологічного знання про особистість?
7. Охарактеризуйте основні складові соціальної структури особистості.
8. Порівняйте соціальну структуру особистості із психологічною структурою. Поясніть, в чому полягають основні відмінності між ними?
9. Надайте визначення понять «соціальний статус» та «соціальна роль» особистості. Наведіть відповідні приклади.
10. Надайте визначення поняття «диспозиція особистості». Наведіть відповідні приклади.
11. Опишіть у загальних рисах процес функціонування статусно-рольової та диспозиційної систем на загальносоціальному та особистісному рівнях. Наведіть відповідні приклади.
12. Надайте визначення поняття «статусно-рольовий набір» особистості. Наведіть відповідні приклади.
13. Визначте, що таке «рольовий набір особистості»? Наведіть відповідні приклади та поясніть, в чому полягає його трансформація із плином часу.
14. Визначте, що таке «рольовий конфлікт» особистості? Поясніть причини та фактори, наведіть шляхи розв'язання рольових конфліктів. Проілюструйте на прикладах.
15. Надайте визначення понять «соціальна роль» та «рольові очікування». Наведіть відповідні приклади.
16. Поясніть процес розробки політик ідентичності. Наведіть відповідні приклади.
17. Поясніть, в чому полягає зв'язок процесів соціалізації та ідентифікації особистості?
18. Аргументуйте, чому етнічні та національні ідентичності є об'єктом уваги соціолога?
19. Надайте визначення поняттю «гендерна ідентичність». Поясніть, в чому полягає його соціологічна сутність?

20. Надайте визначення поняттю «громадянська ідентичність». Поясніть, в чому полягає його соціологічна сутність? Аргументуйте, чому громадянська ідентичність є об'єктом уваги вітчизняних соціологів?
21. Надайте загальний соціологічний опис процесу соціалізації.
22. Надайте визначення понять «соціалізація», «адаптація», «формування» і «виховання» особистості. Поясніть, в чому полягає змістовна різниця процесів.
23. Опишіть основні етапи і механізми соціалізації особистості. Наведіть відповідні приклади.
24. Охарактеризуйте основні соціальні інститути соціалізації. Назвіть основних агентів соціалізації? Поясніть, в чому полягає різниця між інститутами та агентами соціалізації? Проілюструйте цю різницю на прикладах.
25. Назвіть основних агентів соціалізації особистості в сучасному українському суспільстві? Аргументуйте, чи завжди позитивним є їх вплив?
26. Наведіть приклади випадків «невдалої соціалізації». Поясніть, в чому полягають основні причини невдалої соціалізації?
27. Надайте загальну характеристику девіантної особистості. Поясніть, якими є основні причини і умови формування девіантної особистості? Наведіть відповідні приклади.
28. Надайте порівняльну характеристику девіантної особистості з точки зору психології та соціології. Наведіть відповідні приклади.
29. Опишіть у загальних рисах проблемне поле соціології особистості.
30. Охарактеризуйте роль освіти у процесі становлення та розвитку особистості. Наведіть відповідні приклади.

Блок 2 (про сім'ю)

31. Визначте соціальну сутність понять «шлюб» та «сім'я». Поясніть, у чому полягає змістовна різниця між ними?
32. Охарактеризуйте сім'ю як малу соціальну групу та соціальний інститут.
33. Визначте, у чому полягає взаємозв'язок між соціологією сім'ї та іншими спеціальними соціологічними теоріями?
34. Наведіть приклади взаємодії сім'ї з іншими соціальними інститутами.
35. Поясніть, у чому полягають економічні, моральні та правові основи функціонування сім'ї як малої соціальної групи?
36. Охарактеризуйте основні етапи становлення та розвитку сім'ї як соціального інституту.
37. Поясніть, в чому полягають особливості власне соціологічного вивчення сім'ї?
38. Опишіть найбільш актуальні методи соціологічного дослідження сім'ї. Проілюструйте на прикладах, які саме проблеми сучасної сім'ї за допомогою яких методів можна досліджувати?
39. Охарактеризуйте сім'ю як основного агента первинної соціалізації особистості.

40. Доведіть (або спростуйте) твердження про те, що сімейне виховання є основою формування особистості. Наведіть відповідні приклади на підтвердження вашої точки зору.
41. Назвіть основні функції сім'ї. Проілюструйте їх на прикладах.
42. Охарактеризуйте специфічні й неспецифічні функції сім'ї. Наведіть відповідні приклади.
43. Поясніть, чи відрізняються функції у різних країнах та/або різних історичних періодах розвитку суспільства? Аргументуйте свою точку зору. Наведіть відповідні приклади.
44. Поясніть, в чому полягають виховна та соціалізуюча функції сім'ї? Наведіть відповідні приклади.
45. Поясніть, в чому полягають економічна та господарсько-побутова функції сім'ї? Наведіть відповідні приклади.
46. Поясніть, в чому полягають довіллева та комунікативна функції сім'ї? Наведіть відповідні приклади.
47. Опишіть структуру сім'ї.
48. Назвіть основні типи сім'ї. Проілюструйте різні типи на прикладах.
49. Охарактеризуйте основні проблеми соціалізації у сучасній сім'ї. Наведіть відповідні приклади.
50. Визначте, що таке «репродуктивна поведінка особистості»? Поясніть її сутність та особливості, опишіть основні елементи.
51. Визначте, що таке «репродуктивний цикл сім'ї»? Наведіть відповідні приклади.
52. Охарактеризуйте тенденції шлюбної поведінки у сучасному українському суспільстві та світі в цілому.
53. Визначте, що таке «дестабілізація сімейних відносин»? Поясніть причини цього явища.
54. Визначте шляхи стабілізації сімейних відносин.
55. Охарактеризуйте причини та прояви девіантної поведінки особистості у шлюбно-сімейних стосунках. Наведіть відповідні приклади.
56. Визначте, що таке «сімейні конфлікти»? Поясніть їх сутність, види, основні причини.
57. Аргументуйте необхідність соціологічного вивчення причин і мотивів розлучень.
58. Поясніть, у чому полягають соціальні наслідки розлучень? Наведіть відповідні приклади.
59. Поясніть, у чому полягають особливості традиційної та сучасної сім'ї? Наведіть відповідні приклади.
60. Визначте, що таке «молода сім'я»? Опишіть основні проблеми молодих сімей. В чому, на вашу думку, полягають причини цих проблем та якими є шляхи їх вирішення?

ФОРМИ КОНТРОЛЮ ТА ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ З КУРСУ «СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї ТА ОСОБИСТОСТІ»

Основні положення

Оцінювання навчальної дисципліни проводиться за результатами поточного та підсумкового контролю.

Поточний контроль передбачає накопичення балів до індивідуального рейтингу здобувача за відповідним навчальним курсом. Максимальна кількість балів, які здобувач може накопичити за результатами поточного контролю – 50.

До форм поточного контролю належить оцінювання:

- якості та активності роботи здобувача на лекційних заняттях;
- якості та активності роботи здобувача на семінарських та/або практичних заняттях;
- якості виконання завдань у межах самостійної роботи;
- якості виконання індивідуального завдання.

При визначенні поточної успішності здобувачів враховуються якість видів робіт, виконуваних ними: під час аудиторних заняттях; в межах самостійної роботи; як індивідуальних завдань; під час контрольних робіт. Вони оцінюються за національною системою оцінювання («відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно»). Окрім того, враховується ініціативність та активність здобувачів, що вони проявляють під час аудиторних занять.

Максимальна кількість балів, які здобувач може отримати за результатами поточного контролю – 50.

Підсумковий контроль проводиться з метою оцінки результатів навчання на певному ступені вищої освіти або на окремих його завершених етапах. Підсумковий контроль проводиться у формі іспиту або заліку.

Для обліку сукупного результату підсумкового контролю використовується загальна кількість балів, отриманих здобувачем за результатами поточного контролю (протягом семестру), до якої додається кількість балів, отриманих за результатами іспиту або заліку.

Максимальна кількість балів, які здобувач може отримати за результатами підсумкового контролю – 50.

Здобувач вищої освіти має право на визнання результатів навчання (умінь, компетентностей) у неформальній та/або інформальній освіті, які поширюється на дисципліни обов'язкової та вибіркової компонент, що за тематикою та змістом відповідають як навчальній дисципліні загалом, так і її окремим розділам, темам, індивідуальним завданням, які передбачені робочою програмою (силабусом) конкретної навчальної дисципліни.

Результати індивідуального рейтингу з навчального курсу доводяться до відома здобувача систематично, на його замовлення. Кожен здобувач має право дізнатися про свій рейтинг, уточнити рейтинговий бал наприкінці кожного аудиторного заняття, або на підсумковому занятті з навчального курсу (яке по суті є останнім аудиторним заняттям у розкладі за цим курсом).

Якщо здобувача не влаштовує його індивідуальний рейтинг за навчальним курсом, він має право на його коригування, отримання додаткових балів за виконання додаткових видів робіт, зокрема з переліку тих, які передбачені самостійною та індивідуальною роботою.

Здобувачі можуть подавати запити на виконання додаткових завдань для коригування індивідуального рейтингу за навчальним курсом в процесі його вивчення або не пізніше ніж три робочі дні після завершення аудиторних занять за цим курсом, відповідно до семестрового розкладу.

Якщо здобувач не погоджується з рішенням про результати поточного контролю (присвоєними йому балами рейтингу), він повинен звернутися з письмовою апеляцією до завідувача кафедри та у визначений термін скласти усну атестацію за змістом навчального курсу перед комісією. Склад апеляційної комісії у кожному конкретному випадку визначається завідувачем кафедри. Рішення комісії є остаточним.

Семестрова оцінка виставляється здобувачу шляхом складання результатів поточного та підсумкового контролю. Максимальна кількість балів, що студент може отримати при вивченні дисципліни: 50 (поточний)+50 (підсумковий)=100. Інтерпретація семестрової оцінки в термінах 100-бальної, національної та ECTS шкал представлена у таблиці 1.

Таблиця 1

Шкала оцінювання

<i>100-бальна шкала</i>	Оцінка за національною шкалою	Визначення	ECTS
90 – 100	відмінно	Відмінно – відмінна відповідь, виконання роботи лише з незначною кількістю помилок	A
82 – 89	добре	Дуже добре – вище середнього рівня з кількома помилками	B
74 – 81		Добре – в загальному правильна відповідь, робота з певною кількістю грубих помилок	C
64 – 73	задовільно	Задовільно – непогано, але зі великою кількістю недоліків	D
60 – 63		Достатньо – відповідь, робота задовольняє мінімальні критерії	E
35– 59	незадовільно	Незадовільно з можливістю повторного складання	FX
0-34		Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	F

Принцип нарахування балів до індивідуального рейтингу здобувача деталізовано у таблиці 2.

Таблиця 2

Рейтингова система та умови нарахування балів до індивідуального рейтингу здобувача з курсу «Соціологія сім'ї та особистості»

Денна форма навчання

№ п/п	Види робіт	Максимальна кількість балів за вид роботи	Кількість виду робіт за навчальний курс	Максимальна кількість балів
Основні види активності				
1.	Робота на лекційному занятті	1	15	15
2.	Робота на семінарському занятті (підготовка доповідей, повідомлень, участь у дискусії тощо, в тому числі, і як результат самостійної роботи)	2	15	30
3.	Виконання завдань в рамках індивідуальної роботи	5	1	5
4.	Підсумковий контроль (екзамен)	50	1	50
Всього				100
Додаткові види робіт, що призначаються у випадку необхідності корегування рейтингу				
1.	Складання бібліографії			2 бали
2.	Складання кросворду за однією з тем курсу (10-15 слів)			3 бали
3.	Складання сценарію круглого столу			4 бали
4.	Розробка інструментарію соціологічного дослідження			4 бали

Заочна форма навчання

№ п/п	Види робіт	Максимальна кількість балів за вид роботи	Кількість виду робіт за навчальний курс	Максимальна кількість балів
Основні види активності				
1.	Робота на лекційному занятті	2	10	20
2.	Робота на семінарському занятті (підготовка доповідей, повідомлень, участь у дискусії тощо, в тому числі, і як результат самостійної роботи)	2	10	20
3.	Виконання завдань в рамках індивідуальної роботи	10	1	10
4.	Підсумковий контроль (екзамен)	50	1	50
Всього				100
Додаткові види робіт, що призначаються у випадку необхідності корегування рейтингу				
1.	Складання бібліографії			2 бали
2.	Складання кросворду за однією з тем курсу (10-15 слів)			3 бали
3.	Складання сценарію круглого столу			4 бали
4.	Розробка інструментарію соціологічного дослідження			4 бали

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

- Адаптація** – здатність організму пристосовуватися до умов зовнішнього середовища. Вона є одним з механізмів соціалізації індивіда. Може здійснюватися на стихійному і усвідомленому рівнях. Чим менш виражений в індивідові особистісний початок, тим більше соціальна А. носить характер пристосування до умов соціального середовища.
- Альтруїзм** – 1) безкорислива самовіддана турбота про благо інших людей (в протилежність егоїзму). 2) громадський стан, при якому індивід повністю поглинається групою і не має власних цілей, що відрізняються від цілей групи; виконання боргу і наслідування групових норм вважаються найвищими цінностями (за Е. Дюркгеймом).
- Антропологія** – наука про походження і еволюцію людини, про різноманіття форм його життєдіяльності. Включає у себе А. доісторичну, А. культурну, А. фізичну і інші.
- Активність соціальна** – сукупність форм людської діяльності, свідомо орієнтованої на рішення завдань, що стоять перед суспільством, класом, соціальною групою, спільністю в конкретно-історичний період. Суб'єктом А. С. може виступати окрема особистість, мала чи велика соціальна група, суспільство в цілому. А. С. проявляється в трудовій, суспільно-політичній, науково-пізнавальній, сімейно-побутовій, сфері життєдіяльності, сфері вільного часу та інших.
- Вітальність** – сукупність природжених властивостей, здібностей людини, що забезпечують існування її в природі. Людина з'являється як жива, тілесна істота, як організм, який знаходиться у владі природних законів і підпорядкований діям механізмів біологічної детермінації (повинен спати, пити, їсти і т. д.). Це стихійна несвідома основа людського існування, пов'язана з природою, землею, космосом, життям на Землі.
- Взаємодія соціальна** – процес, при якому індивіди і групи в ході комунікації своєю поведінкою впливають на інших індивідів і інші групи, викликаючи певні реакції у відповідь.
- Відчуження особистості** – (В. О.) 1) (по Марксу) процес перетворення діяльності людей та її результатів в самотійну, ворожу і пануючу над ними силу. О. В. виражається в пануванні матеріалізованої праці

над живою працею, у відсутності контролю над умовами, засобами і продуктами праці, в експлуатації, у втраті людської суті; 2) (по М. Симану) стан індивіда в суспільстві, що характеризується безсиллям, безглуздям, відсутністю норм (аномією), соціальною ізольованістю і сторонністю особистості.

Вікова група –

сукупність людей, що характеризується співпадаючими часовими ознаками (однаковий рік народження, рік закінчення школи, тощо).

Виховання – (В.)

процес цілеспрямованого, систематичного впливу на особистість відповідно до нормативних моделей, які діють в суспільстві, з метою передачі соціально значимої системи цінностей, різноманітного соціального досвіду, передусім, представникам підростаючого покоління. Виділяють моральне, політичне, громадянське, естетичне, професійне і інші види В.

Деградація –

занепад, рух від вищого до нижчого; зниження або втрата позитивних якостей, соціального статусу індивідом або групою, втрата значимих соціальних якостей.

Девіація –

відхилення від норми.

Дезорганізація сім'ї –

розпад шлюбних союзів та сирітство дітей.

Демографічна політика –

діяльність держави, яка спрямована на регулювання процесів репродукції населення.

Диспозиції – особистості (Д. О.)

схильність до певного сприйняття умов діяльності і до певної поведінки у цих умовах. Систему диспозицій утворюють: вищі Д. О. – концепція життя і ціннісні орієнтації, загальна спрямованість особистості; узагальнені соціальні установки на типові соціальні об'єкти і ситуації; ситуативні соціальні установки як схильності до сприйняття і певної поведінки в конкретних умовах, в конкретному предметному і соціальному середовищі. Вищі Д. О. регулюють загальну спрямованість соціальної поведінки, нижчі – поведінка у конкретних сферах діяльності і спрямованість вчинків в типових і нетипових ситуаціях.

- Егоїзм –** поведінка, що визначається думкою про власну користь, вигоду, коли індивід ставить свої інтереси вище за інтереси інших. Протилежністю егоїзму традиційно вважається альтруїзм, хоча сучасна психологія часто вважає таке протиставлення некоректним. Виділяють також специфічні погляди на егоїзм, такі як: раціональний егоїзм, гедонізм.
- Ідентичність (соціальна) –** усвідомлене віднесення індивідом самого себе до чого-небудь або кого-небудь (людини, соціальної групи, спільноти, об'єкту, символу, кольору, місцевості, тощо) і, у той же час, протиставлення себе чому-небудь або кому-небудь. Соціальна ідентичність є сукупністю компонентів «Я-концепції» особистості, які переживаються нею на рівні усвідомлення приналежності до якої-небудь групи і у той же час відмінності від інших груп. У однієї особистості може бути багато ідентичностей. Сучасні соціальні реалії є такими, що ідентичності постійно змінюються, наслідком дуже високої соціальної динаміки є значне прискорення процесу відмирання «старих» та появи «нових» ідентичностей.
- Ідентифікація –** один з механізмів соціалізації. Якщо цей механізм дає збій, відбуваються суттєві порушення у гармонічності протікання процесу соціалізації як процесу становлення (формування, конструювання) особистості. В процесі ідентифікації індивід визнає ті або інші конститутивні (тобто важливі для існування групи) ознаки і властивості своїми власними індивідуальними характеристиками, ототожнюючись в тому або іншому відношенні з даною групою.
- Індивід – (І.)** окремих представник соціальної групи, спільноти, суспільства або вибіркової сукупності (у емпіричній соціології).
- Індивідуалізм –** світоглядна позиція, принцип поведінки що затверджує індивіда в якості абсолютної цінності; характеризується переважанням індивідуальних інтересів над колективними.
- Індивідуальність –** 1) неповторна своєрідність, яскрава виразність фізичних і психічних властивостей, особових якостей, здібностей у окремої людини (індивіда), які відрізняють його від інших людей; 2) протилежність загальному, типовому,

груповому.

- Інтерес – (І.)** одна з рушійних сил діяльності і поведінки соціального суб'єкта (особистості, спільноти, тощо). І. – це усвідомлена потреба суб'єкта. Він лежить у основі будь-яких форм взаємодії (боротьби, співпраці, тощо) людей. І. розрізняються на різних підставах: по мірі спільності (індивідуальні, групові, громадські), по сферах життєдіяльності (економічні, політичні, духовні, сімейні та інші), по можливостях здійснення (реальні, уявні та інші). І. особистості знаходяться в ієрархії (базові, другорядні, актуальні, потенційні, тощо).
- Колективізм – (К.)** форма соціальних взаємозв'язків, що виражають стосунки співпраці, солідарності, взаємодопомоги людей; принцип, що протиставляється індивідуалізму, К. припускає пріоритет загальних інтересів над особистими.
- Конформізм – (К.)** згода, примирення, пристосування до пануючих поглядів, загальних настроїв, некритичне наслідування зразків, що мають найбільшу силу тиску на особистість, – думка, позиція більшості, визнаний авторитет і подібне. К. деякою мірою виражає нездатність особистості до самостійного, вільного, свідомого вибору варіантів поведінки, неготовність до відповідальності за свою діяльність, вчинки.
- Криза сім'ї –** ціннісний конфлікт особистості та суспільства відносно народження і соціалізації дітей, послаблення єдності подружжя – батьківства – спорідненості.
- Культура особистості – (К. О.)** системна характеристика міри універсальності людини у її взаємодії з навколишнім (природним і соціальним) середовищем, а також з самим собою. К. О. як поліструктурна система на психологічному рівні включає в якості основних елементів наступні: знання і переконання (що становлять центральне ядро світогляду); потреби і інтереси (що перетворюються в цінності); волю, уміння і навички (що утворюють здібності особистості). Вони розвиваються і реалізуються в процесі творчої діяльності. На діяльнісному рівні прийнято виділяти: інтелектуальну, моральну, політичну, правову, професійну, естетичну, художню, світоглядну та інші види К.О.
- Людина –** вищий ступінь розвитку живих організмів на землі,

- (Л.)** результат антропогенезу, суб'єкт суспільно-історичної діяльності та культури. За своєю природою Л. є цілісною біосоціальною істотою. В протилежність іншим живим істотам Л. є «продуктом» власної матеріальної і духовної діяльності з усіма її соціальними якостями, свідомістю та самосвідомістю. Л. – «продукт», суб'єкт і творець соціального і індивідуального життя.
- Маргінальність – (М.)** стан особистості, соціальної групи або цілого суспільства, які поставлені суспільним розвитком на грань двох культур. Маргінали беруть участь у взаємодії цих культур, але не примикають повністю ні до однієї з них.
- Модальна – особистість** – сукупність відносно стійких характеристик особистості, які найчастіше зустрічаються в цій спільності.
- Мотив – (М.)** внутрішнє спонукання до активності і діяльності соціального суб'єкта (особистості, групи особистостей), спрямоване на задоволення потреби. М. відрізняється від стимулу як зовнішнього спонукання.
- Образ життя сім'ї – Орієнтація –** сукупність тих видів життєдіяльності, які виконуються всіма або окремими членами сім'ї.
- Особистість – (О.)** сукупність дій суб'єкта, спрямованих на оцінку проблемної ситуації, планування поведінки; уміння розбиратися в навколишньому оточенні, обізнаність.
- Особистість – (О.)** громадська сутність мислячого і діючого індивіда:
1) людина як суб'єкт соціальних стосунків і свідомої діяльності; 2) стійка сукупність соціально значущих рис, якостей, які характеризують індивіда як представника конкретно-історичного суспільства, тієї чи іншої соціальної групи. Видатна О. відрізняється від звичайної О. тим, що вона бачить далі за інших, гостро відчуває соціальні проблеми, діє в інтересах суспільства і соціального прогресу.
- Особистість видатна** це така особа, яка, по словах Г. В. Плеханова, бачить далі за інших, пізнають більше інших. Видатними стають особи завдяки відповідним особовим якостям: волі, цілеспрямованості, фундаментальним знанням, громадському досвіду і збігу об'єктивних обставин, умов. Такі люди знають чого хочуть, упевнено йдуть до своєї

мети, розуміють громадські потреби і уміють сформулювати завдання, націлити соціально-практичні дії для їх вирішення. Л. ст. беруть на себе відповідальність за нові підходи до громадської творчості. Це талановиті, геніальні люди, гордість нації і людства, творці національних і загальнолюдських цінностей в науці, мистецтві, медицині, політиці та інших.

Особистість історична – (О. І.)

це людина, яка залишила певний спадок в історії суспільства, у житті народу, держави, людства. Як правило, це державні або громадські діячі, політики, які очолюють певні громадські рухи. Діяльність О. І. носить позитивний, негативний або суперечливий характер, а отже, залишає про себе у нащадків світлу або ганебну пам'ять.

Планування сім'ї –

1) прийняття та реалізація подружжям (індивідом) рішень про кількість дітей та строки її народження;
2) діяльність державних і недержавних агентств, спрямована на створення умов для досягнення кожною сім'єю бажаної кількості дітей у бажані строки.

Поведінка – (П.)

сукупність вчинків і дій індивіда або групи в суспільстві, які залежать від соціально-економічних чинників, пануючих норм, тощо. П., яка суперечить пануючим соціальним нормам, називають асоціальною.

Покоління –

сукупність близьких за віком індивідів, соціальна, ідейна, політична, культурна орієнтація яких формується під впливом певного історичного періоду часу, яка має свої специфічні характеристики (наприклад, покоління 60-ків та інші).

Політика ідентичності – (П. І.)

вплив людини на інформацію про себе, що продукується на соціальне оточення. Для реалізації цієї політики існує різна техніка: техніка уникнення; техніка компенсації (спотворення думки про себе); техніка деідентифікації (зміна ознак ідентичності). Говорячи про П. І., важливо підкреслити її суб'єктність (як активно перетворюючої властивості і здібності соціальних акторів).

Потенціал –

1) сукупність наявних засобів, запасів, сил у якій-небудь

області; 2) навички, уміння, здібності особистості, які можуть бути затребувані або (тимчасово) не затребувані суспільством.

**Потреба –
(П.)**

потреба в чому-небудь, що є об'єктивно необхідним для підтримки життєдіяльності організму, особистості, соціальної групи, суспільства в цілому; внутрішній «спонукач» активності. П. діляться на вітальні (біологічні), властиві живим істотам, і людині у тому числі, і соціальні, які залежать від рівня економічного і соціокультурного розвитку суспільства і носять конкретно-історичний характер. Соціальні П. диференціюються на матеріальні та духовні. П. особистості утворюють складну ієрархію з вітальних, соціальних (матеріальних, духовних) П. Їх вищий прояв відбувається і здійснюється в самореалізації, самоствердженні, творчій діяльності особистості.

**Репродуктивна
поведінка –**

система дій і відносин, які опосередковують народження певної кількості дітей у шлюбі або поза ним.

**Репродуктивний
процес –**

послідовність репродуктивних подій протягом життєвого циклу сім'ї, які пов'язані з народженням дітей і є результатом спільної дії біологічного чинника народжуваності

**Репродуктивний
цикл сім'ї –**

й соціального контролю репродуктивної поведінки сім'ї. повторювана послідовність репродуктивних подій.

**Роль
соціальна –
(Р. С.)**

сукупність нормативних вимог, що пред'являються суспільством до особистості, яка посідає певні соціальні позиції. Можна сказати, що Р. С. нав'язуються суспільством, але їх прийняття, відкидання, «стиль» та повнота виконання багато у чому залежить і від самої людини.

**Самовиховання
–**

одна з форм усвідомленого саморозвитку особистості, універсальна здатність людини до підтримки та розвитку її потенціалів, різноманітних видів її практично-духовної діяльності. Реалізується через цілеспрямовану, вільну, активну діяльність особистості по виробленню і вдосконаленню своїх власних соціальних якостей, психічних і фізичних властивостей, через усунення, подолання застарілих стереотипів, звичок, спрямовування

свої поведінки відповідно до вимог громадського ідеалу, способу життя та власної індивідуальної програми.

**Саморозвиток
особистості –
(С. С.)**

одна з форм саморуху, що має позитивну спрямованість. Джерело С. С. – внутрішні протиріччя, властиві системі. Одна з важливих властивостей особистості змінювати в позитивному (прогресивному) напрямку свій внутрішній духовний світ, спрямовувати потенціал. С. С. здійснюється як в неусвідомлених формах (наслідування, психологічне зараження, стихійна адаптація, гра та інших), коли індивід не задається метою змінити себе власними зусиллями, так і в усвідомлених – самовиховання, самотворення, самоудосконалення.

**Саморуйнування
особистості –**

усвідомлена і неусвідомлена діяльність людини, спрямована на: розрив зв'язків з соціальними суб'єктами і спільнотами; культивування в собі негативних соціальних якостей, стереотипів поведінки, що відбивають віджилі традиції, звичаї, цінності; завдання шкоди своєму тілу і психіці : зневага соціальним статусом і соціальними ролями. Це можуть бути діяльні акти безрозсудної, хоча і сильної волі. Форми прояву саморуйнівної активності особи : асоціальна девіація – алкоголізм, наркоманія, проституція, та інші соціальні аномалії.

**Самореалізація
особистості –**

усебічна актуалізація і реалізація внутрішнього потенціалу особистості, сенсу її життя у одній або багатьох сферах діяльності, через розкриття здібностей і втілення цілей, планів, програм з користю для себе і в інтересах суспільства.

Саморегуляція –

активність, спрямована на досягнення суб'єктом довільної мети і що припускає створення моделі, а також її коригування в ході діяльності.

**Самопізнання –
(С.)**

усвідомлення особистістю своєї фізичної, психічної та соціально-духовної специфіки, національної і професійної приналежності, місця в системі соціальних зв'язків. У психічному житті індивіда свідомість і С. є нерозривними.

Свідомість орієнтована на навколишній (природний і соціальний) світ, а об'єктом С. є суб'єктивний (внутрішній) світ особистості. У структурі особистості С. виступає своєрідним ядром внутрішнього світу, бере участь в регуляції усіх форм її активності. С. існує в єдності самопізнання, самоаналізу, самооцінки і саморегулювання. Можна говорити про громадянське, політичне, професійне, національне, гендерне та інше С.

- Самотність** – ізольованість, відсутність соціальних контактів, а разом із тим і допомоги, розуміння з боку інших особистостей.
- Свобода особистості** – 1) здатність людини поступати відповідно до своїх бажань, інтересів і цілей на основі знання об'єктивної реальності; 2) незалежність волі суб'єкта від чужої волі.
- Сімейний конфлікт** – загострення протиріч між членами сім'ї на ґрунті розходження ідей, поглядів внаслідок низького рівня етико-психологічної культури.
- Сім'я** – історично сформована система взаємовідносин між подружжям, батьками й дітьми; мала група, члени якої пов'язані відносинами спорідненості або шлюбними відносинами, спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю, і соціальна необхідність у якій обумовлена потребою суспільства в фізичному й духовному відтворенні населення.
- Соціалізація – (С.)** процес становлення особистості; засвоєння індивідом зразків поведінки, психологічних механізмів, соціальних, культурних норм та цінностей, необхідних для успішного функціонування в конкретно-історичному суспільстві. С. охоплює усі процеси залучення до культури, комунікації і навчання, за допомогою яких людина набуває соціальної природи і здатності брати участь у соціальному житті.
- Соціальне** сукупність індивідів, малих соціальних груп, контактних

мікросередовище –	колективів і організацій, в які включається особистість в процесі соціальної взаємодії, її спілкування і діяльності.
Соціальний інститут сім'ї –	важливий у суспільстві соціальний інститут, який реалізує життєво важливі для суспільства функції щодо народження, змісту й соціалізації дітей.
Соціологія сім'ї – (С.С.)	спеціальна соціологічна теорія, що вивчає закономірності виникнення, функціонування і розвитку сім'ї як соціального феномена, який поєднує у собі риси соціального інституту й малої групи. С.С. – це галузь соціологічного знання, яка вивчає динаміку виникнення і розвитку шлюбно-сімейних відносин у конкретних культурних і соціально-економічних умовах.
Спрямованість особистості –	сукупність якостей, які складають істотні характеристики підсистеми орієнтування соціальної діяльності людини.
Статус соціальний – (С. С.)	інтеграційний показник положення особистості, соціальної групи, спільноти в суспільстві, з яким зв'язуються їх певні права і обов'язки, не залежні від індивідуально-особистих властивостей (з одного боку) і аналіз, оцінка якості виконання соціальних ролей індивідами (з іншого). С. С. відбиває економічний, політичний стан, культурний рівень розвитку особистості. Розрізняють приписані та придбані, формалізовані та неформальні С. С. Ієрархія С. С. фіксується поняттям «Соціальний престиж», яке відбиває значущість в суспільстві або певній соціальній спільноті, тієї чи іншої позиції, яку посідає індивід (група індивідів).
Соціальний тип особистості –	інтеграційний показник положення соціальної групи, спільноти. Соціальний тип особистості – узагальнене відображення сукупності соціальних якостей особистостей, що входять в яку-небудь соціальну групу, які повторюються та є істотними. Соціально-типові риси особистості, які виходять за межі її індивідуальності та відображують обумовленість індивідуального соціальним. Виділяють етнічні, класові, ідеальний, базисний,

модальний та багато інших типів особистості.

**Соціологія –
особистості
(С. О.)**

область вивчення особистості як соціально-типового носія системи громадських стосунків і соціально-типового суб'єкта цих стосунків. С. О. вивчає соціально-історичні і соціально-культурні типи особистості, а також соціально-типові прояви статусно-ролевої, диспозиційної структури особистості, що є відображенням різноманітних соціальних зв'язків і суспільно значущих функцій, що реалізуються індивідами.

**Соціологічна
теорія
особистості –**

досліджує особистість як об'єкт і суб'єкт соціальних стосунків у рамках соціально-історичного процесу і цілісних соціальних систем на рівні взаємозв'язків особистості і соціальних спільнот (включаючи контактні групи і колективи).

Тип соціальний –

певне число людей, які знаходяться в схожому соціальному положенні, мають близькі соціальні і ціннісні установки та приблизно рівні соціальні можливості, реалізують єдину модель способу життя (стилі життя). Соціальні типи при включенні до складу основних характеристик соціуму можуть розглядатися як конкретні, передбачувані практики в поведінці соціальних суб'єктів, що робить їх привабливими для використання в прикладній соціології.

**Типологізація
(особистості) –**

науковий метод розчленовування предметів та подальшого їх угруповання за допомогою узагальненої моделі. Співвідношення надіндивідуальних властивостей, якостей особистості на основі певних критеріїв і показників.

**Умови
життя сім'ї –**

сукупність чинників макро- й мікросоціального

середовища, серед яких особливу роль грають рівень розвитку продуктивних сил суспільства, їх орієнтованість на сім'ю, можливість мати роботу й доход для підтримки всіх функцій сім'ї тощо.

Установка соціальна –

загальна орієнтація індивіда на певний соціальний об'єкт, процес, така, що передуює дії і виражає схильність діяти певним чином відносно цього об'єкту, процесу.

Функції сім'ї –

спосіб виявлення активності, життєдіяльності сім'ї та її членів.

Цілісність особистості –

узагальнена характеристика об'єктів, які мають складну внутрішню структуру; виражає інтегрованість, самодостатність, автономність особистості, пов'язану з її внутрішньою активністю; характеризує її якісну своєрідність, обумовлену властивими їй специфічними закономірностями функціонування і розвитку.

Характер соціальний – (Х. С.)

(за Д. Рисменом) та частина характеру, яка є загальною для близького оточення індивіда, його «значимих інших», яка формується під впливом соціальних детермінант; характер індивіда, групи, націй, суспільств, який формується у відповідь на необхідність нормального функціонування. Три типи Х. С.: «орієнтований на традицію», «орієнтований на себе», «орієнтований на іншого». Ці типи відповідають трьом головним історичним типам суспільства: 1) «високого потенціалу приросту населення» (середні віки); 2) «перехідного зростання населення» (ренесанс); 3) «спаду населення» (індустріальне суспільство).

Шлюб –

історично обумовлена, санкціонована та така, що регулюється суспільством, форма відносин між чоловіком і жінкою, яка установлює їх права та обов'язки до дітей, батьків, один до одного.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ.....	6
НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ «СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї ТА ОСОБИСТОСТІ».....	8
ТЕМАТИЧНИЙ БЛОК 1 <i>«Особистість як предмет дослідження в соціології»</i>	9
ТЕМАТИЧНИЙ БЛОК 2 <i>«Сім'я як соціальна група, соціальний інститут та агент соціалізації особистості»</i>	12
ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ З КУРСУ «СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї ТА ОСОБИСТОСТІ».....	14
ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ З КУРСУ «СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї ТА ОСОБИСТОСТІ».....	18
ЗАГАЛЬНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ.....	48
ТЕМАТИКА ПИСЬМОВИХ ІНДИВІДУАЛЬНИХ РОБІТ.....	49
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЕКЗАМЕНУ.....	53
ФОРМИ КОНТРОЛЮ ТА ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ З КУРСУ «СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї ТА ОСОБИСТОСТІ».....	56
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	59

Навчальне видання

СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї ТА ОСОБИСТОСТІ

навчально-методичний посібник

Укладачі:

Нечітайло Ірина Сергіївна

Грабар Наталя Григорівна

Підписано до друку . .2023 р.

Формат 60 x 84 1/16. Гарнітура Garamond Умовн. друк. арк. –.

Наклад – 100 прим.

Державний
біотехнологічний
університет 61002, м.
Харків, вул. Алчевських,
44